

Прилози о споменицима Метохије, Новобрдске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе

МИЛАН ИВАНОВИЋ

У састав данашње Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово улазили су, поред осталих, и некадашње средњовековне жупе Хвосно (данашња Метохија), Новобрдска Крива Река, Велико и Мало Косово Поље (по коме је, почев од 1968. године читава косовскометохијска област добила нсв назив: САП Косово), Сиринићка и Средачка жупа.

Почев од XIII века, за владе Стефана Првовенчаног и његових наследника, па до турских освајања, ови крајеви представљали су средишни део српске средњовековне државе. Из тога доба остали су многи споменици културе. Поред оних најзначајнијих споменика градитељства, сликарства и књижевности, као што су манастири и њихове збирке у Пећкој патријаршији, Дечанима, Богородици Љевишкој, Грачаници, Бањској, Св. Арханђелима у Призрену, Студеници Хвостанској и др., наша наука већ читавих стотину година проучава и објављује старе српске средњовековне натписе и записе, пронађене по многим црквама и њиховим збиркама, или у споменицима који су до нас допрли само као рушевине. Тој збирци до сада пронађених и јавности доступних српских средњовековних епиграфских споменика, овим радом додају се подаци за десетак нових који досад нису публиковани. У неколико случајева, о неким раније погрешно или непотпуно публикованим споменицима дају се и нови подаци засновани на аутентичним изворима.¹

Просторно, споменици који се овде обрађују, налазе се на подручју Метохије, Призрена, Сиринићке жупе и Новобрдске Криве Реке у Со-

цијалистичкој Аутономној Покрајини Косову и у Никшићкој жупи у Социјалистичкој Републици Црној Гори. Временски су омеђени од XIV па до XVII века. По својим уметничким, историографским и палеографским особинама и вредностима, они могу бити кориснике само за историју уметности него, шире посматрано, и за остале историјске науке: историју, палеографију, лингвистику, историју књижевности, историју примењених уметности и друге научне дисциплине.

А — МЕТОХИЈА

1. ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА

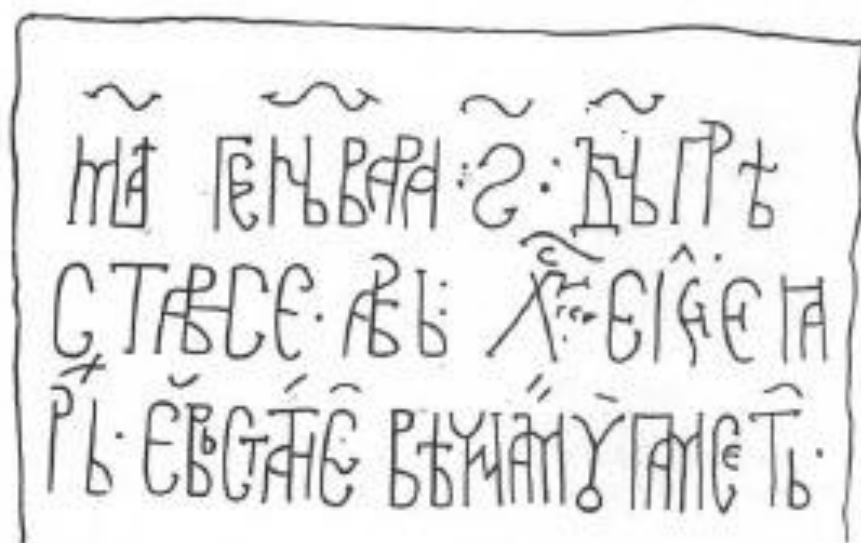
— Надгробна плоча епископа Евстатија, XIV (?) век

Плоча је од беличастог бањског мермера, димензија 81X45 cm. Натпис о смрти епископа Евстатија на дан 6. јануара (без године) уклесан је у три реда. Натпис гласи:

М(ѣсец)а генѣварна · г · д(ь)нѣ прѣ
ставн се рабъ х(ри)с(т)с епископ
рѣ Евстатиѣ вѣчна мѣ паметь

Слова су правилна, јасно и лепо резана, висока 5 cm. По својим палеографским особинама натпис припада XIV веку, иако година није урезана. Уосталом, у читавом средњем веку чест је случај да се поред дана и месеца смрти ближњих и пријатеља година не забележи. По схватању ондашњег човека, важније је било сећати се, из годне у годину, истога дана и месеца, ликова драгих или знаменитих људи, него памтити суву бројку године. Такво схватање, поред овог примера, посведочено је и многим надгробним натписима.

Пружајући овај натпис први пут јавности (сл. 1), додајемо га и иначе познатој збирци пећких и хвостанских епиграфских натписа — који се већ деценијама сабирају и чувају у порти манастира Пећке патријаршије — с вером да

Сл. 1. Пећка патријаршија, натпис епископа Евстатија, XIV век

Fig. 1. Patriarchie de Peć, inscription de l'évêque Eustate, XIVe siècle

¹ Радећи више од две деценије у служби заштите споменика културе и њихове музејске презентације, и обилазећи споменике на терену Метохије Новобрдске Криве Реке, Призренске, Сиринићке и Никшићке жупе, писац ових редова је имао прилику да стручно сакупи аутентичне податке које овде даје у тексту, фотографији и приложеним цртежима (калковима).

ћемо коначно дочекати да под музејским кровом буде изложена и чувана од сурових ћуди Руговског поднебља.²

2. МАНАСТИР ДЕЧАНИ

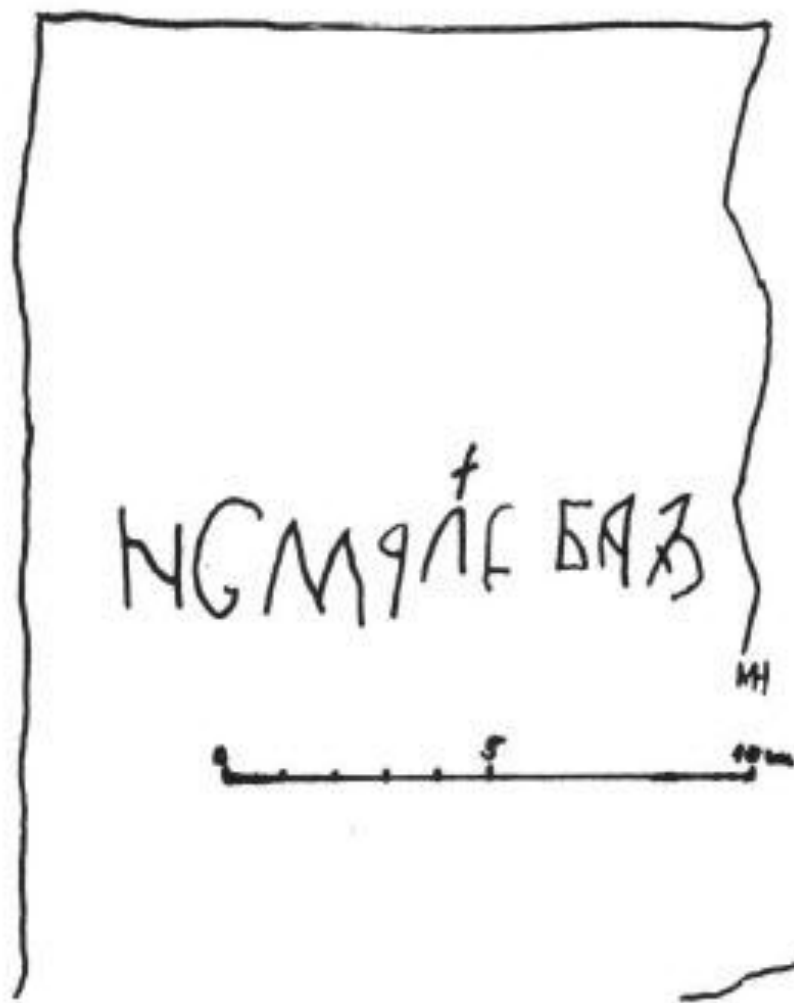
— *Нема више дечанског записа „НЕМА ЛЕБА” из 1492. године.*

Урезани запис из 1492. године „Нема леба”, вапај многих гладних, урезан у дечански мермер на тесанику са спољне југоисточне стране апсиде, који је близу пола миленијума подсећао на редовног и немог пратиоца свих разарања, „горег од мимоходшаших” силника, који „без стрелъ стрелјаје, без мача сече” и „без всего оружија хода и толико трупја полагаје мртва... да сва земља беше п’лна мртвац”, како то сликовито записа средњовековни писац Доментијан³, не постоји више од лета 1973. године. Запис је неким тупим предметом (чекићем, длетом, полугом — свеједно чиме!) свирепо искуцан и уништен заувек. Остали су они ситнији и мање видљиви записи гладних очајника из те уклете 1492. године, сличне или исте садржине, угребени на још неколико места исте дечанске фасаде. Учинило нам се потребним да жалосни крај овог записа забележимо, а његов калк, узет неком срећом или случајношћу са оригинала јула 1971. године, доносимо да бисмо га макар и у том облику сачували за будућност (сл. 2).

3. БУДИСАВЦИ

— *Натпис о Богородици хиландарској, XIV век*

У селу Будисавцима, 17 km источно од Пећи и неколико стотина метара јужно од истоимене железничке станице на прузи Пећ—Косово Поље, налази се црква посвећена Преображењу, подигнута у XIV веку и обновљена 1568. године трудом архиепископа и патријарха Макарија Соколовића.⁴ Црква са манастирским конаком, воћњаком, њивама и ливадама, које се простиру унаоколо на двадесетак хектара земље, плодне и питоме долине Белог Дрима, била је од свог оснивања метох манастира Пећке патријаршије, архиепископске и патријарашке резиденције српских средњовековних црквених поглавара. Није чудо што су овој својој цркви и метоху поклањали редовну пажњу и о томе остављали записе. Патријарх Макарије ју је затекао палих страна „с врху мале не конечни”, па је 1568. г. обновио и украсио фрескама, оставивши о томе податке у натпису изнад западних врата у цркви и у натпису око свог портрета на јужном зиду.⁵ Патријарх и књижевник Пајсије Јањевац 2. новембра 1647. у посети Будисавцима „бист убијен од бивола”, од чега је другог дана умро,

Сл. 2. Дечани, натпис „Нема хлеба”, 1492. год.

Fig. 2. Dečani, inscription «Il n'y a pas de pain», 1492

пошто је био пренесен у манастир Пећку патријаршију.⁶ 17. септембра 1658. умро је у Будисавцима владика Кентерион, „добри учитељ”, како сазнајемо из записа на лику св. Јована Златоуста у апсиди цркве.⁷ Патријарх Максим је у Будисавцима боравио више пута и оставио неколико натписа. Испод ногу лика апостола Павла, у апсиди, стоји запис да је 8. септембра 1656. године стигао у Цариград, свакако да поред осталог на Порти уплати дажбине и тиме озваничи свој избор за патријарха. Иза фигуре апостола Петра у апсиди је

² Плочу је пронашла 1965. екипа Покрајинског завода за заштиту споменика културе из Приштина, приликом извођења заштитних радова на узаном простору између оградног северног зида и цркве Св. Димитрија. Њен одлив налази се сада у Галерији фресака у Београду, инв. бр. 1113.

³ Б. Данчић, *Живот Св. Симеона од Доментијана*, Београд 1865, 98.

⁴ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 50; М. Ивановић, *Црква св. Преображења у Будисавцима*, *Старине Косова и Метохије* I, Приштина 1961, 113—114.

⁵ В. Петковић, *Записи и натписи у старим српским црквама*, *Старинар* X—XI (Београд 1935—1936), 38/1; М. Ивановић, *нав. дело*, 113.

⁶ М. Ивановић, *нав. дело*, 114.

⁷ На истом месту, 115.

његов други запис од 3. августа 1664. о његовом путу у „свети Јеросалим“. Његов трећи запис, односно потпис, на лику је архиђакон Стефана. Последњи, његов четврти запис, угребен је на лику Св. Саве у седам редова и говори о изградњи манастирских зграда „у тешка времена и усилија“.⁸

Овој збирци записа треба додати и досад необјављен натпис на спољашњој северозападној страни трочлане апсиде. Натпис је делимично очуван на каменој плочи од белог бањског камена, која је узидана, свакако, после обнове у доба патријарха Макарија, изнад старијег, неразрушеног дела апсиде (сл. 3). Садашњи фрагмент плоче је димензија: 44X23 cm. Ранија плоча је свакако била већа и имала неку другу функцију. Приликом оправке цркве она је скраћена, притесана и прилагођена угаоном камену у зиду апсиде. Текст је исписан у 4 реда, дуга по 23 cm, лепо резаним, правилним и читким словима величине 5 cm (сл. 4). Одлив плоче са натписом чува се у Галерији фресака у Београду (инв. бр. 1099). Очувани текст гласи:

Ба стѣ ризн. синню
... а ... о пом(о)ливъ
... се в(о)гъ и пр(ѣ)ч(ис)тон
м(а)тери в(о)жне хилан(дарској)

Очигледно је да се ради о делу неке плоче са дужим текстом, који се и даље настављао, судећи по очуваној половини последње речи:

Сл. 3. Будисавци, плоча са натписом на зиду апсиде (снимак Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Приштина)

Fig. 3. Budisavci, plaque avec inscription sur le mur de l'abside (Photo Institut de la Province autonome de Kosovo pour la protection du patrimoine, Priština)

Сл. 4. Будисавци, натпис са плоче на зиду апсиде

Fig. 4. Budisavci, inscription figurant sur une plaque encastrée dans le mur extérieur de l'abside

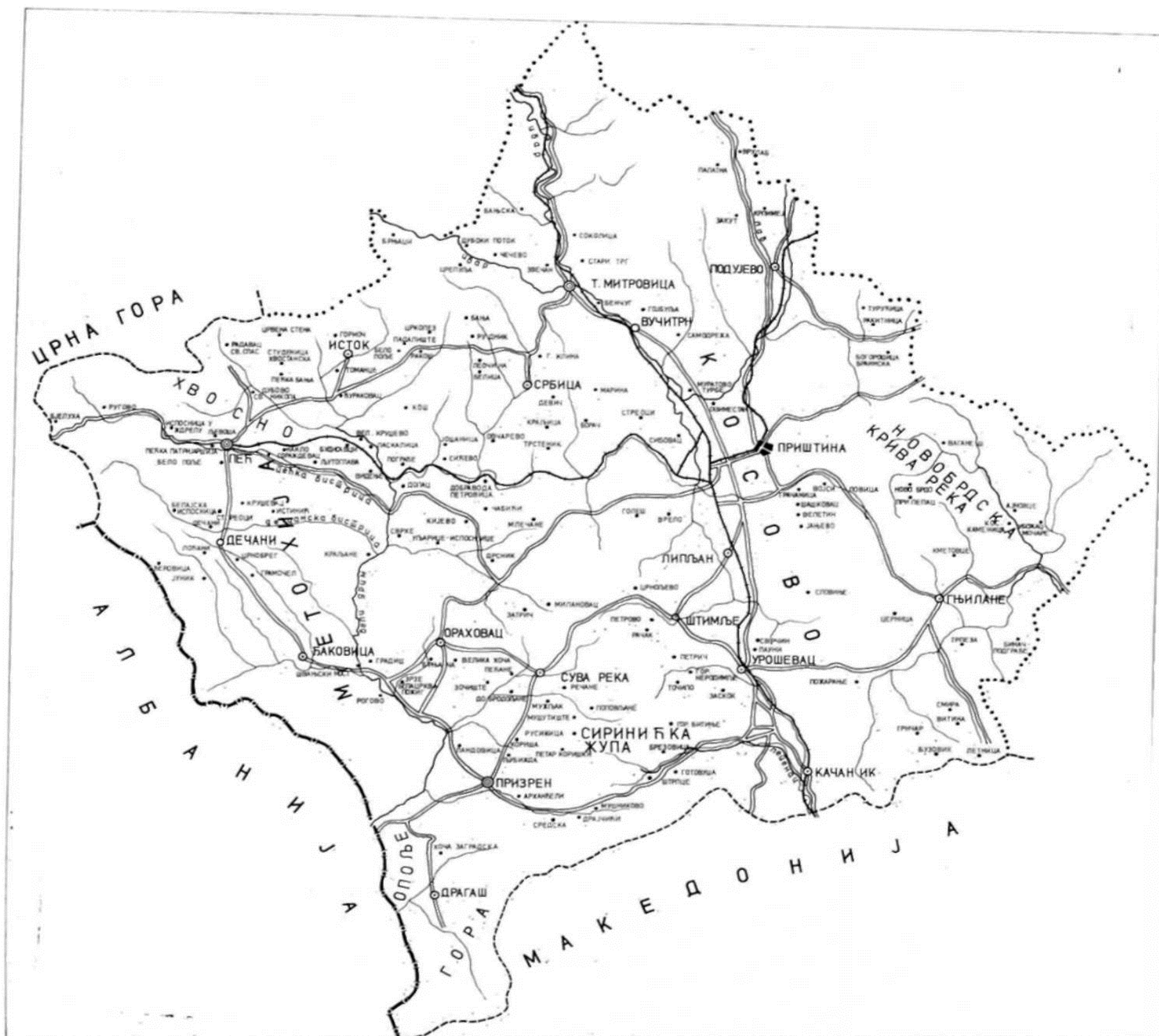
ХИЛАН(дарској). На жалост, ни године, ни помена ма каквог лица нема у очуваном тексту. Из чињенице да је плоча узидана доста високо (око 4 m изнад плочника) и то на истакнутом и почасном месту, на апсиди цркве, може се тврдити да је она старијег датума од обнове цркве и да јој је због тога поклоњена посебна пажња узиђивањем у „најсветији“, источни део цркве. Из очуваног текста може се претпоставити да је реч о некој истакнутијој монашкој личности, која је или сама била одевена у сиву ризу „ва светиј ризи синију... помолит се богу и пречистој матери божије хилан(дарској)“, или се пак обраћа Богородици хиландарској, свакако сликаној на икони и одевеној у сиву одежду. Придев сињи је различито тумачен током векова у нашем језику: од светлоплавог, тамноплавог, тамножутог, мрког или тамносивог до љубичастог или оловастог у старословенском језику. Његов најстарији помен потиче из XIV века.⁹ У византијском иконопису Богородица је увек сликана у тоновима плаве и златне боје, па је таква и најстарија хиландарска мозаичка икона Богородице.¹⁰ Судећи по овом тексту, култ „пречисте матере“ Богородице хиландарске био је цењен и развијен у овим крајевима.

Ако се узму у обзир и палеографске особине појединих слова и читавог будисавачког натписа, нарочито изражене у облицима слова: Т, Ч, А и др., може се са сигурношћу сматрати да натпис припада првој половини, или бар најкасније педесетим—шездесетим годинама XIV века. Слово Т је слично словима у Вратково.м натпису из 1349. у Куршумлији, а го-

⁸ В. Петковић, *нав. дело*, 39; М. Ивановић, *нав. дело*, 115—116.

⁹ *Rječnik JAZU XIV*, 1955, 41; Б. Даничић, *Рјечник из књижевних старина*, 3, 112.

¹⁰ В. Ј. Ђурић, *Мозаична икона Богородице Одигитрије из манастира Хиландара*, Зограф, 1 (Београд 1966) 16—20.

Сл. 5. Карта са споменицима Метохије

Fia. 5. Carte des monuments de la Metohiia

тово идентично словима у натпису кнеза Владислава Николића из 1364—1380. године. Слово А је слично истим словима у дечанском натпису фра Вите из 1335. и у ктиторском натпису из Бање код Прибоја из 1329. године, а слово Ч чак и истом слову у ктиторском натпису из Старог Нагоричана из 1313/14. године, итд.¹¹ Тешко је поуздано тврдити да ли је овај будисавачки натпис настао ту или је донет из оближњих великих манастира Пећке патријаршије и Дечана, а можда чак и однекуд другде.

Будисавци су од оснивања до данас остали метох манастира Пећке патријаршије. По легенди, међутим, Будисавце је подигла сестра Стевана Дечанског истовремено кад су подизани и Дечани, обезбеђујући грађевински материјал тако што је са сваких кола која су вукла камен из каменолома Пећке Бање, на

¹¹ Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974. За слово Т упоређи таблу VII, 43 и таблу X, 59; за слово А т. V, 29 и 33; за слово Ч т. IV, 23.

путу Бања—Дечани, истоваривала по један камен на пролазу кроз Будисавце и тако „сабрала довољно за своју малу цркву”.¹²

4. ВЕЛИКО КРУШЕВО — ЦРКВА „СВЕТЕ ПРЕЧИСТЕ”

— *Натпис Негославе, мајке Војислава и Војихне, XIV век*

Село Велико Крушево налази се у питомој долини, на десној обали Белог Дрима, око 3—4 km источно од Будисаваца и неколико стотина метара североисточно од железничке станице Јагода на прузи Пећ—Приштина; за разлику од истоименог села Крушева које се налази 4—5 km источније, на другој, левој обали Дрима.¹³ Оба села данас припадају општини Клина.¹⁴

У селу се налазе рушевине цркве посвећене Ваведењу Богородице, познате у народу и под називом „Света Пречиста”. Црква је скромних и за сада, пре икаквих стручних радова, нејасних облика основе. Вероватно је њена основа у облику сажетог уписаног крста. Зидови су обрушени и зарасли у трње (сл. 6). Сељаци су само унутрашњи, олтарски и апсидални део очистили и у њему пале свеће. Црква до сада није нигде публикована. Спомиње је само М. С. Милојевић у набрајању цркава овог краја.¹⁵ Са етнографског гледишта занимљиво је да се скоро до данашњих дана одржало предање да је ово био женски манастир и да се одређеног дана у години (Госпођиндан) ту одржавао сабор на коме се сакупљао женски свет из околине, без обзира којој је конфесији припадао (има православца, католика и муслимана). Предање даље казује да се овде „лече лековитом водом од свих болести, а нарочито дојиље које немају млека”. Предање казује и то да је „црква стара као и Дечани”.

У историјским изворима Крушево се помиње, заједно са осталим околним селима — Долац, Бурђевик, Дрстник, Видење и др. — крајем XIII и почетком XIV века (1299—1302).¹⁶ У пожару од немачких бомби 6. априла 1941. у Народној библиотеци у Београду изгорела су и „Правила патријарха Викентија од 27. јануара 1734. г. набављена из села Крушева у Старој Србији”.¹⁷ У Девичком кастастиху оба Крушева, с обе стране Белог Дрима, помињу се од 1761. до 1782. године више пута као: Крушево Мало (1761), Крушево Велико (1763), Крушево у нурији попа Лазара (1778) и Чађаво Крушево (1782).¹⁸ М. С. Милојевић набраја 1872. две цркве у Крушеву: Св. Ваведења и Св. Пречисте.¹⁹ Оба назива данас се односе на исту цркву у рушевинама.

У цркви је сачуван горњи део надгробне плоче од бледожућкастог бањског мермера, ди-

Сл. 6. Велико Крушево, остаци Богородичине цркве (снимак Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Приштина)

Fig. 6. Veliko Kruševo, ruines de l'église de la Vierge (Photo Institut de la Province autonome de Kosovo pour la protection des monuments historiques)

мензија: 52x60 cm, са натписом о смрти рабе Јемарене, народним именом Негославе, мајке Војислава и Војихне. Натписно поље уоквирено је уклесаном линијом ширине 1 cm, а у горњим угловима плоче су плитко урезане две шестокраке розете. Испод розета, у шест редова (сл. 7), уклесан је следећи натпис:

М(Ѣ)ЦА СЕКТЕ(М)БРА · Г · І · Д(Ь)НЬ
ПРѢСТАВН СЕ РАБА
ѢМАРЕНА А ЗОВ(О)МЬ
НѢГОСЛАВА МАТИ ВОИ-
СЛАВА И ВОИХНЕ СЕ ЖЕ
ГРОВА ІВ(ІВ) ВѢЧНА ІВН ПА(МЕТЬ)

Слова су величине 4—5 cm, уједначена, правилно распоређена и лепо резана. Клесар се из-

¹²М. Ивановић, *нав. дело*, 114.

¹³Војногеографски институт, Београд 1938, секција Метохија 3, 1:50.000.

¹⁴Службени лист Кососа и Метохије бр. 36 (Приштина 1964) Клина, 35, 36.

¹⁵М. С. Милојевић, *Путонис дела старе праве Србије* II, 1872, 178.

¹⁶Ф. Miklošič, *Monumenta serbica*, 58; Б. Даничић, *Рјечник...* I 496.

¹⁷Ј. Стојановић, *Каталог Народне библиотеке у Београду* IV, 1903, 388.

¹⁸Г. Елезовић, *Речник косовскометохијског дијалекта*, Београд 1932, 334.

¹⁹М. С. Милојевић, *нав. дело*, II 178,

Сл. 7. Велико Крушево, натпис Негославе мајке кнеза Војислава и ћесара Воихне

Fig. 7. Veliko Kruševo, inscription de Negoslava, mère du knez Vojislav et du César Voihna

гледа двоумио око монашког имена Јемарене (у византијској иконографији познате као Марена или Марина) па тај део искуцао длетом (трећи ред), а текст наставио у даљем слободном простору ставивши испред имена Марене и једно „fc“ (сл. 7). Занимљиво је да је клесар име Војислава (пети ред) дао и у тада уобичајеној варијанти „Војислал“.²⁰ У натпису је и овде поновљен случај да се поред месеца и дана („месеца сектебра, 13 дан“) не упише и година. Разуме се, то знатно отежава тачно датовање овог значајног епиграфског споменика, који до сада нигде није публикован.

Сматрам да би Негослава из Великог Крушева била „мати“ неких непознатих Војислава и Воихне, него историјски познатих личности: кнеза Војислава и ћесара Воихне, односно сестра Стевана Дечанског по и данас живој легенди о зидању Будисаваца, односно супруга војводе Војина, родоначелника властелинске породице Војиновића, односно бака (по оцу) монахиње Јефимије, познате и као прве жене писца у српској књижевности. А ево из којих разлога. На њеној надгробној плочи јасно и поуздано стоји да је мати Војислава и Воихне. Цар Стефан Душан својом повељом из 1348. године потврђује Хиландару село Потолино као поклон свога братучеда Воихне и у повељи два пута наглашава „царству ми властелин сурод-

ник, царства ми братучед Воихна“; „и по благосрдечному моленију... братучеда ми Воихне, дарова царство ми в Пострумском пределе село Потолиново... да јест всечестному манастиру отечества нашего Хиландару до дни и до веки...“.²¹ Око 1360. године ћесар Воихна држа у пиргу пет месеци „оковане у негве ничим криве и невером оклеветане“ Рајчина Судића и Кијевца (свакако из села Кијева, десетак километара источно од Крушева) који у песничкој метафори остави запис на књизи *Слово светих отаца* (изгорелој 1941. у Народној библиотеци).²² Ћесар Воихна је на почетку владе цара Уроша држао област Дrame и код Сера потукао Матију Кантакузина, који је уз помоћ Турака имао намеру да га истисне. Ћесар Воихна је потом ускоро умро и сахрањен у Хиландару, а Драмом и његовим подручјем загосподарио је његов зет по кћери Јефимији и брат краља Вукашина, деспот Угљеша.²³ Сматра се да је Јефимија живела од око 1349. до око 1405. године.²⁴

Кнез Војислав се помиње од 1333. до 1363. године. Око 1355. био је господар простране области од Косова до Приморја, Подриња и Сјенице. Био је један од малог броја властеле који је живео у сагласности са царем Урошем. Водио је рат са Дубровчанима у два маха (1359—1360. и 1361—1362). При закључивању мира 1362. посредује цар Урош и каже: „Беху се Дубровчани поплашили од царства ми и свадиле се с братом царства ми, с кнезом Војиславом... и смирих их с братом царства ми с кнезом Војиславом...“.²⁵ Као и цар Душан (1348), тако и цар Урош у истом извору (1362) два пута назива кнеза Војислава „братом царства ми“. И. Руварац сматра да је једна од кћери Стефана Дечанског, а сестра цара Душана, била мајка кнеза Војислава.²⁷ М. Орбин каже да је цар Урош узео за жену једну од кћери Војислава Војиновића²⁸, што се, на жалост, не може кон-

²⁰ Реч се сачувала у том облику и у презимену Војислалић. В. Б. Даничић, *Рјечник...* I 147; *Рјечник JAZU*, св. 88, 259.

²¹ А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926, 134.

²² А. Соловјев, *нав. дело*, 165—166; Б. Трнфуновић, *Из тмине појање*, Београд 1962, 18, 51, 56.

²³ Р. Грујић, *Светогорски азили...* Гласник Скопског научног друштва XI (Скопље 1832) 95; *Историја народа Југославије*, I, Београд 1952, 411; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1975, 23, 81, 85.

²⁴ *Enciklopedija Jugoslavije* 4, Zagreb 1960, 477.

²⁵ Р. Михаљчић, *нав. дело*, 34—36, 38—40, 43—44, 46, 62—63.

²⁶ Ф. Миклошић, *нав. дело*, 169.

²⁷ И. Руварац, *О кнезу Лазару*, 130.

²⁸ М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 43.

тролисати, како тврди С. Ћирковић у својим „Коментарима“ *Краљевства Словена*.²⁹ У манастиру Бањи код Прибоја сачувана је надгробна плоча великог кнеза Војислава, на којој је делимично сачуван натпис од 15 редова. Њему је у натпису дата титула правог владара: „велики кнез свих српских, грчких и поморских земаља“. На плочи је урезан и дан његове смрти: 23. септембар 1363. године.³³

То што се у натпису на надгробној плочи Негославе из Крушева она не спомиње као могућа супруга или „сврстница“ великог војводе Војина, него само као мати Војислава и Воихне, да се тумачити двојако: или га је она надживела и после његове смрти се замонашила добивши име Јемарена (Марина), што је вероватније, или је пак била у раскинутом браку. Зна се да се војвода Војин помиње као господар области око Гацког за владе краља Стефана Дечанског и младог краља Душана са којим је био у сродству.³¹

Чини ми се да бисмо после свега набројаног могли сматрати да је Негослава из Крушева мајка великог кнеза Војислава и ћесара Воихне, па сестра пре Дечанског неголи можда и Душанова, и на крају супруга великог војводе Војина, после чије се смрти вратила своме завичају: Дечанима, Будисавцу и, коначно, у Крушеву подигла „женски манастир“ посвећен Богородичином Ваведењу, и у њему себи одредила место вечног починка као монахиња Јемарена. Све би то било у духу времена, у коме сви чланови владарске породице себи подижу цркве и манастире и истовремено их одређују за своје маузолеје (Дечани, Арханђели у Призрену, Прибојска Бања итд.). Овим би се доказало да вековима преношена традиција и легенда у народу тог краја о сестри Дечанског која је подигла мали манастир — па било то у Будисавцима или 4 km даље, у Крушеву — крије у себи и зрно истине. А ако би се у неким бољим околностима извела и још стручна археолошка ископавања или, пак, у још срећнијем случају и неопходни конзерваторски радови на цркви, онда би се свакако дошло и до нових података. Онда би се могло утврдити да ли у поду цркве и испод надгробне плоче постоји гробница са евентуалним женским костуром.

Без сумње, натпис са надгробне плоче у Великом Крушеву настао је у првој половини XIV века. На то упућују не само наведени историјски подаци него и палеографске особине уклесаног писма и украсних розета.

5. ПАСКАЛИЦА — ОСТАЦИ ЦРКВЕ

У селу Паскалији, 2,5 km југоисточно од Великог Крушева и 1000 m северно од 58,85

Сл. 8. Остаци цркве Паскалице на потесу Ваганиште (снимак Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Приштина)
Fig. 8. Ruines de l'église Paskalica, située à Vaganište, dans les environs du village Paskalija (Photo Institut de la Province autonome de Kosovo pour la protection des monuments historiques)

километра железничке пруге Косово Поље — Пећ, у равници званој Ваганиште, поред десне обале Белог Дрима (у ливади Ндреца Бећираја из села Паскалије, СО Пећ, катастарске општине Видење), налазе се остаци средњовековне цркве Паскалице и старог гробља. Данас су ти остаци, у виду заобљеног брежуљка чији пречник достиже и до 25—30 m, зарасли у траву и шибље (сл. 8). Пре педесет година видели су се зидови и налазили остаци фресака.³² По околним њивама срећу се многобројни налази старе керамике, надгробних плоча и зидина насеља која су некада у овој равници Ваганишту постојала, па касније ишчезла. Занимљив је и назив равнице Ваганиште, који указује на могућност да је овде постојала некаква сабирна станица где се ваганима³³ сакупљало, мерило или царинило жито и остали аграрни производи богате и житородне околине с обе стране Белог Дрима.

²⁹ С. Ћирковић, *Коментари — Краљевство Словена*,

³⁰ М. Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, Саопштења IX (Београд 1970) 44.

³¹ Р. Михаљчић, *нав. дело*, 33, 34.

³² Б. Бошковић, *Белешке са путовања*, *Старинар* VIII—IX (Београд 1933/34) 291.

³³ О пореклу и значењу речи „ваган“ види напомену 75.

Остаци цркве Паскалице нису сигурно датовани, пошто је то немогуће учинити без претходно изведених археолошкоиспитивачких радова. Па ипак, судећи по облику и карактеристикама архитектуре цркве и осталих пратећих зграда, Паскалица представља изузетан и редак споменик који иде у ред споменика Пренемањихке стилске групе сакралне архитектуре у Србији. Облике грађевине није могуће тачно установити без претходних археолошких ископавања. Судећи по гомилама рушевина обраслих у шибље, може се претпоставити да је црква са западне стране била фланкирана звонницама, као што је то био случај са Студеницом Хвостанском, удаљеном двадесетак километара северније,³⁴ или црквом Св. Николе из 1165—1168. г. у Куршумлији. А могуће је да је испред цркве била и посебна култна зграда — крстионица, као што је то недавно откривено у рановизантијској цркви на потесу Пожиг у селу Бела Црква—Зрзе код Ораховца, такође на обали Белог Дрима, 30—40 km низводно од Паскалице.³⁵ Није наодмет да поменемо и легенду коју и данас причају сељаци и српске и албанске народности из околних села — Паскалице, Видења, Крушева и других — да је „ово грчка црква и најстарија не само у Метохији него и у целој земљи“. Свакако да донекле у прилог тој могућности иде и до данас очувано несловенско име и цркве и села. Име цркве и села упућује, такође, и на патрона коме је била посвећена — Васкресењу Христовом. На жалост, о цркви немамо никаквих историјских ни научних података. Утолико више читав комплекс заслужује да буде што пре археолошки испитан и конзервиран, а резултати тих радова објављени.³⁶

Читава ова област и долина Белог Дрима била је богата средњовековним споменицима. Готово сва околна села — Видење, Долац, Дрсник, Млећани, Кијево и др. — помињу се у повељама из XIII и XIV века. Њихове мале цркве, рушене и обнављане, добрим делом и публиковане³⁷, чувале су непроцењиво културно благо, посебно у старим рукописним књигама. Само у пожару Народне библиотеке у Београду, 6. априла 1941, изгорело је из свих сеоских цркава, вођених у попису библиотеке под тадашњим називом „у Старој Србији“: 3 књиге из XIII; 10 књига из XIV; 8 књига из XV и 7 књига из XVI и каснијих векова. Посебно издвојени подаци о изгорелим књигама само из цркве Св. Николе у селу Кијеву још су потреснији: 3 рукописне књиге из XIV; 6 књига из XV и једна из XV—XVI века.³⁸ Објашњење зашто је у малој сеоској цркви у Кијеву било сабрано толико старих и вредних књига може се тражити, свакако, у чињеници да је пећки патријарх Афанасије (1747—1752) био родом из овог села.³⁹ На несрећу, књиге су крајем XIX и почетком XX века биле тајним путе-

вима преношене из неослобођених крајева на трајно чување и очување у Народној библиотеци. Све су оне, мањевише, осим сувопарног пописа биле научно неиспитане и непубликоване.

6. ДОБРА ВОДА, УЊЕМИР, ЦРКВА ПЕТРОВИЦА — Св. ПЕТАР И ПАВЛЕ

На прузи Пећ—Приштина, 40 km источно од Пећи, налази се данашње село Добра Вода. На брду Петровица (кота 695) налазе се остаци цркве, у науци познате као Св. Петар и Павле, мада околно становништво, и српско и арбанашко, и цркву и брдо зову Петровица, или чак Питровица. Као Петровица она је уписана и у војне карте.⁴⁰

Данашње село Добра Вода помиње се у средњем веку, у Дечанској повељи из 1330. године, као Уњемир.⁴¹ Сличан назив за то село одржао се и код албанског живља — Ујмир, што у преводу значи Вода Добра. Расправљајући о пореклу два назива села Уњемир — Ујмир, Р. Новаковић поставља питање да ли је назив села настао превођењем са староалбанског на словенски, или је албански назив поникао од старијег словенског — па констатује да није искључена само извесна сличност, тј. да је албански назив Ујмир настао отуда што је Уњемир при изговору звучао слично речи Ујмир. Цитирајући познате савремене немачке слависте Е. Ајхлера и Х. Валтера, који неке

³⁴ В. Кораћ, *Студеница Хвостанска, Београд* 1976, 116, сл. 166.

³⁵ *Косово некад и данас*, Београд 1973, 390; Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе Косова и Метохије, *досије* Бела Црква—Пожиг (Ј. Ковачевић: Извештај о археолошким радовима).

³⁶ *Проблеми заштите и егзистенције споменика културе на Косову и Метохији*, Приштина 1968, 206 (13). Комплекс цркве Паскалице са старим гробљем и непосредном околином заштићен је решењем Покрајинског завода за заштиту споменика културе Косова и Метохије, бр. 520 од 20. VII 1966, и тиме постао подложен прописима Закона о културним добрима и споменицима културе.

³⁷ П. Пајкић, *Сеоске цркве у долини Белог Дрима, Старине Косова и Метохије I* (Приштина 1961) 145—200.

³⁸ Љ. Стојановић, *Каталог рукописа Народне библиотеке у Београду IV* 1903; Св. Матић, *опис рукописа Народне библиотеке у Београду*, Београд 1952, 3—258.

³⁹ *Обити лист Пећске патријаршије*, Гласник Српског ученог друштва, XXXV (Београд 1872) 80.

⁴⁰ *Војногеографски институт ЈНА*, секција Метохија 4, 1:50.000.

⁴¹ П. Ивић — М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 64 (Дх I 165), 96 (Дх II 25), 191 (Дх III 1058).

данашње називе села у саксонсаком подручју Мајсен, тј. на подручју некадашњег полапско-српског племена Гломача, са кореном ВУН, односно УН, доводи у везу са словенским именима: Унемир, Унислав, Унешовици — сматра да би у тражењу могућих веза између словенског Полабља и словенског Балкана требало имати у виду и назив села Уњемир и других села са кореном УН.⁴² У познатом Девичком катастиху ово село се више пута помиње: 1761. као Уњемир и 1771. као Унамир.⁴³ У селу Уњемиру рођен је Петар Коришки, познати српски пустиножитељ, који је живео у XIII веку. Средњовековна књижевна дела *Служба* и *Житије Петра Коришког*, која је писао Теодосије Хиландарац, са књижевне стране представљају дела која се сврставају у ред најуспешнијих и најлепших остварења српске средњовековне књижевности.⁴⁴

Црква Петровица, односно Апостола Петра и Павла, подигнута је у XIII и почетком XIV века.⁴⁵ Налази се у средишту тврђавеграда, добро утврђеног и на стратегијски веома повољном положају, који доминира источним делом Метохије и долином реке Криве, дугом 10—15 km.⁴⁶ На источној страни тврђаве сачувани су остаци улазних вратница и кула, поред којих је пролазио главни пут што је водио од Призрена, преко Ораховца, на Дреницу и Трепчу. Тај пут се помиње у Дечанској повељи као „деста велика”.⁴⁷ Његови делови очувани су и до данас око Петровице

⁴² Р. Новаковић, *Трагом старих повеља и других извора*, Историјски часопис XX (1973) 5—6.

⁴³ Г. Елезовић, *Речник...* 390.

⁴⁴ В. Ј. Ђурић, *Најстарији живопис испоснице пустиножитеља Петра Коришког*, Зборник радова Византолошког института, књ. 5 (Београд 1958) 173 (тамо и сва старија литература); В. Мошин, *Служба и житије Св. Петра Коришког с Коришким помеником у рукопису САНУ* 123, *Старине Косова и Метохије IV—V* (1971) 151—159 (са старијом литературом); Д. Богдановић, *Житије Петра Коришког од Теодосија Хиландарца*, *Летопис Матице српске*, јули 1970, 89.

⁴⁵ М. Н. Бојчевић, *Св. Петар Коришки и његов манастир*, Скопље 1940, 14; П. Пајкић, *Сеоске цркве...*, 171.

⁴⁶ М. Ивановић, *Средњовековни градови*, одељак у монографији *Косово некад и данас*, Београд 1973, 443.

⁴⁷ Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 73.

Сл 9. Апостол Петар у цркви Петровици—Доброј Београду (по копији фреске у Галерији фресака у Београду)

Fig. 9 Apôtre Pierre dans l'église dite Petrovica, à Dpbra Voda (copie de la fresque conservée à la Galerie de fresques à Belgrade).

и села Чабића на југу, као и гребеном брда Петровице, којим се спуштао у долину Девичке реке (Клине) и њоме водио једним краком за Девич и кроз Дреницу за рудник Трепчу, а другим краком дуж садашње железничке пруге за Белаћевац и Косово Поље. Са западне и северне стране цркве сачувани су у темељима делови профаних, пратећих грађевина и заштитних оградних зидова, чија дебљина гдегде достиже ширину од 23 метра.

Ван зидина тврђаве, на левој обали Девичке реке (Клине) и јужно од железничке пруге и моста, на брежуљку у Црквеном лугу — односно „Љугу и Кишес“ како га Албанци називају (у њиви Исљама Шаље) — налазе се у рушевинама остаци до сада неиспитане и незабележене „Мале цркве“ — односно „Киша и вогељ“, на албанском језику.

На цркви Петровици — Петра и Павла — Покрајински завод за заштиту споменика културе Косова и Метохије обавио је 1966. и 1967. најнужније конзерваторске радове. Том приликом очишћена је унутрашњост цркве и њена непосредна околина и консолидован свод и источни део крова цркве. Приликом извођења тих радова дошло се до два значајна открића. Откривена је фреска стојећег лика апостола Петра из XIV века и епитрафски натпис непознатог раба Степана.

Фреска апостола Петра (сл. 9) насликана је на јужном ступцу и делом потрбушју моћног лука, распона 2,95 m, који спаја два ступца — пиластра — и дели олтарски део од наоса цркве. Апостол Петар је представљен као зрео човек у природној величини (190x60 cm), иако је горњим делом тела сликан по кривини лука. Десно и лево од главе сачувани су последње и прво слово од сигнатуре (скѣт)и п(ета^). Откривена фреска садржи све стилске особине зрелог сликарства XIV века и представља, за сада, свакако једини део првобитног сликарства очуван у целини. Ван сваке је сумње да се и на северном ступцу и делу лука налази сачувана фреска XIV века, вероватно са ликом апостола Павла, другог патрона ове цркве. Међутим његовом откривању (1967. г.) није приступљено. Можда је то и добро! Оба ова лика, а свакако и још неки, остали су сачувани до наших дана једино захваљујући чињеници да је део између два ступца, од пода до темена свода, био зазидан касније доданим преградним зидом, који је потпуно одвојио наос од олтарског дела првобитне цркве. Зазиђивање је извршено тако пажљиво да се на откривеном лику Св. Петра није могао уочити ниједан траг оштећења. На жалост, данас смо већ сведоци оштећења која му наносе наши савременици — посетиоци.

Друго значајно откриће представљају два дела мермерне плоче са натписом непознатог раба Степана, који је умро 12. маја непознате године. Плоча је била откривна испод гомиле грађевинског материјала попадалог при рушењу цркве. Била су пронађена само два дела преломљене плоче од белог бањског мермера, чије су димензије биле: 33x44x15 cm. На срећу, одмах по проналаску смо фотографисали делове плоче и узели калк натписа. И то је све што је од ње остало. При следећем доласку у цркву Петровицу (1968) затекли смо од плоче само неколико фрагмената величине 4—5 cm. Све остало поразбијали су и разбацали у шикару око цркве несавесни и обесни посетиоци из околине. Текст на плочи био је исписан у пет редова изузетно лепо распоређеним и јасно клесаним словима величине 4,5—5 cm (сл. 10 и 11). Натпис је гласио:

М(ѣсе)ца маја · кѣ · дѣнь
прѣстави се раб(ъ) ...
стѣпанъ а 30 ...
вѣчьна ...
лѣтъ

Слова нису била урезивана, уклесана, него рељефно испупчена за 2—3 mm изнад остале слободне површине камене плоче. Клесар је био веома вешт мајстор па је плочу радио као какву скулптуру, дугим, стрпљивим и минуциозним радом. На очуваном тексту није било ниједне словне или техничке грешке. На почетку натписа, у углу плоче и изнад првог реда текста, рељефно је исклесана стилизована палма као симбодично дрво живота слична оној на надгробној плочи из XII—XIII века рабе Анастасије у цркви Св. Николе у манастиру Студеници.⁴⁸ И контуре овог дрвета су клесане рељефно, испупчено. Само је простор између средњих грана дрвета остао недовршен, или је намерно остављен од мајстора да сведочи о његовом стрпљивом, дугом и вештом раду. Све се то на фотографији може са лакоћом уочити (сл. 10). Пажњу привлаче лепо и архаично клесана слова: М, Н, Д, Ц, Т, Р и посебно две варијанте слова А (дате обе у речима „месеца маја“), од којих је друга варијанта (у речи „маја“), за сада готово усамљен облик у ћирилној епиграфици (сл. 11).

Мислим да натпис временски припада добу када је и осниван манастир Св. Петра и Павла у Уљемиру, крајем XIII и почетком XIV века. На старост натписа, поред палеографских особина, упућује и начин клесања слова и стилизованог дрвета — палме. Мотив палме уклесан је и у Студеници на надгробној плочи

⁴⁸ М Шакота, *Манастир Студеница*, Београд 1971, 28; Ѓ. Мандић, *Древник*, Београд 1975, 64,

Сл. 10. Натпис раба Степана из Добре Воде
Fig. 10. Inscription de Stepan, serviteur de Dieu de Dobra Voda

Сл. 11. Натпис раба Степана из Добре Воде
Fig. 11. Inscription de Stepan, serviteur de Dieu de Dobra Voda

рабе Анастасије, за коју се претпоставља да је или жена Немањина (умрла између 1197. и 1200) или жена краља Радослава, најстаријег сина Стевана Првовенчаног, кога је 1233. збацио с власти млађи му брат Владислав. И на једној и на другој плочи нема уписане године. На обема су урезани мотиви палме. Оба текста су са пажњом клесана. Мајстор студеничке плоче био је грубљи у занатском погледу и на лакши начин решавао рељефност плоче: урезајући оквирне линије око редова

слова и око натписног поља. Петровички мајстор је, свакако, био знатно бољи у свом умећу. Он је рељефно обрадио свако слово и тиме целу површину плоче.

7. ЂУРАКОВАЦ — ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ

На јужним обронцима села Ђураковца (20 km источно од Пећи на путу за Титову Митровицу) налази се стара гробљанска црква Св. Николе. Не зна се када је подигнута, али је обновљена и осликана 1592. године, о чему је остао дуг запис сликара Милије изнад улазних врата, са поменима „попа Цветка, Јована, Марка, Живка и осталих християна села сего”.⁴⁹ Исте године обновљена је и дрвена припрата, на чијој су западној страни постављени дуборезом украшена врата и довратници. На довратницима су урезани записи о обновитељима и мајсторима који су радили на припрати. Међутим, дадеко старији и значајнији натпис остао је делимично сачуван на надгробној плочи од белог бањског мермера, чија се два дела налазе ужлебљена у црквени под, испред и иза иконостаса. На плочи иза олтара очуван је део натписа са поменом, у науци неидентификованог, Данила и даном његове смрти: 19. октобар 1362. године.

На југозападној страни цркве, поред припрате, сачуван је један масивни надгробни споменик у облику каменог крста (стећка) са уклесаном представом јелена, шаке и оружја. То је, за сада, једини сачувани примерак споменика те врсте у Метохији.

Црква има и веома значајну збирку икона, датованих у 1630. годину и прву трећину XVII века. Међу њима се истичу велике иконе: Богородице са пророцима (99x69x4,5 cm), Јована Крститеља (70x104x4 cm), Христа и Св. Николе. Све ове иконе су дела тадашњег стандардног квалитета и добре школе, и уједно драгоцени докази о продирању уметничких дела у народ и висини ликовних квалитета који су се тражили, примали и задржали.⁵⁰ У ђураковачкој цркви сачуван је и један рукописни *Октоих* из треће четвртине XVI века, са додатком из 1640. године. *Октоих* је малог формата (9,8x7,5 cm). Средњи део рукописа, од листа 21 до 86, је из XVI, а предњи и задњи листови су допуне из XVII века. На 108. листу преписивач је оставио кратак и поетичан запис: „Приписих сије в лето

⁴⁹ П. Пајкић, *нав. дело...*, 146.

⁵⁰ М. Ђоровић-Љубинковић, *Пећко-дечанска иконописна школа XIV—XIX века*, Београд 1955 14 24; П. Пајкић, *нав. дело...*, 176, 4.

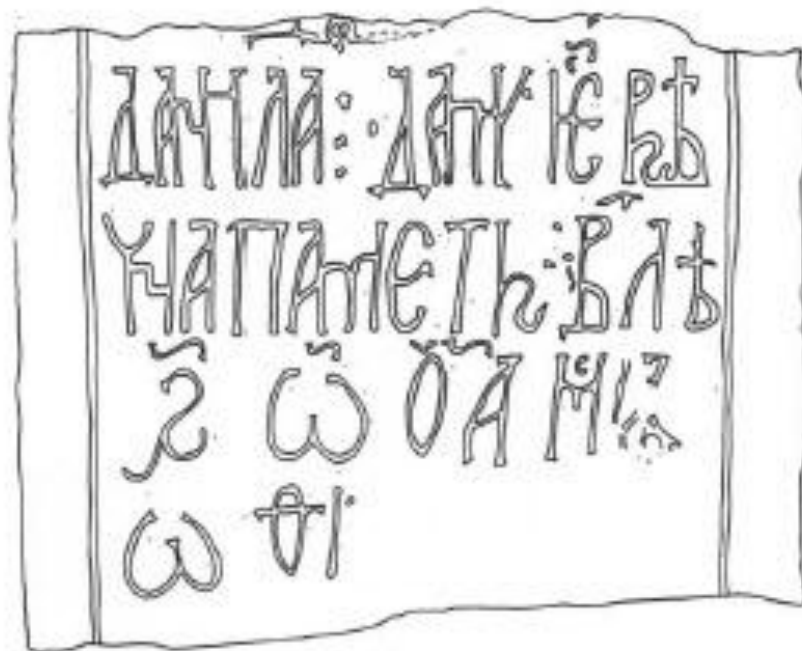
1640. Простите ашче и грубо је, ја тако умех".⁵¹ *Октоих* је конзервиран 1966. и сада је изложен у ризници Пећке патријаршије. Цркву у Ђураковцу је конзервирао и обновио Покрајински завод за заштиту споменика културе Косова и Метохије.

О помену села Ђураковца, на жалост, нема података међу до сада пронађеним и сачуваним старијим историјским документима. За сада најстарији помен житеља тог села био би у ктиторском фресконатпису из 1592. године. У већ помињаном Девичком катастиху Ђураковац се помиње на много места од 1761. до 1780. године.⁵² У *Обштем листу Пећке патријаршије* стоји запис од 15. новембра 1872: „би отета воденица у Ђураковцу”.⁵³

Од побројаних споменика цркве у Ђураковцу, са по неколико редака задржаћемо се на натписима из 1362. и 1592. и на надгробном споменику са представом јелена.

— *Натпис Данила на надгробној плочи из 1362. године*

Натпис на надгробној плочи из 1362. са поменом Данила до сада је објављен два пута у цртежима и штампарском слогу. Први га је објавио проф. Б. Бошковић.⁵⁴ Други пут га је објавила Г. Томовић, иако је он у свему идентичан са првим.⁵⁵ По мом мишљењу, ни један ни други цртеж не одговарају садашњем оригиналу, па зато прилажем свој цртеж (сл. 12). У конзерваторским радовима 1968. године пронађен је и други део плоче овог Даниловог натписа. Оба дела су исте ширине (60 cm) и уоквирена бордуром од урезане линије удаљене 5 cm од ивице плоче. По неким траговима могло би се рећи да је и на средњем делу друге плоче (испред иконостаса) постојао текст, али је од дугог гажења избрисан. Очувани део плоче (испред часне трпезе) има димензије: 60x48 cm. Натпис је исписан у пет редова, крупним, витким и читким словима (величине 7—8 cm), што се не да закључити из раније публикованих цртежа. По лепоти својих облика, складном распореду и вештини клесања, слова овог текста не заостају много за најлепшим примерцима српске епиграфике XIV века. Први горњи ред у натпису је јако оштећен и недовољно читак, мада је тумачен и као „челник од места сего”.⁵⁶ Ко је поменути Данило и да ли је он био челник, за сада остаје непознато. Можда је у питању и првобитни ктитор Ђураковачке цркве — која је свакако постојала и пре обнове 1592 — који је по устаљеном средњовековном обичају био и сахрањен у својој задужбини. (Одлив ове плоче чува се у Галерији фресака у Београду, инв. бр. 1064).

Сл. 12. Натпис непознатог Данила из 1362. год. у Ђураковцу

Fig. 12. Inscription de Danilo, gravée en 1362 à Djurakovac

— *Натписи обновитеља из 1592. године*

Урезани натписи на храстовим стубићима доворотницима на улазним вратима припрате рађени су истовремено кад је вршена и обнова цркве, 1592. године. На уском простору дрвеног стубића доворотника, широком свега 13,5 cm, урезана су дуборезачким длетом у 23 реда, руком доста невештом писању, имена обновитеља из оближњег села Отманца, данашњег Томанца. На другом делу стубића, у 11 редова, на исти начин су се „потписали” мајстори: Сава, Јован, Мирко и Радослав (сл. 13). Оба натписа објављена су без икаквих објашњења пре педесетак година.⁵⁷ На жалост, дужи натпис с обновитељима данас је у доњем делу текста пропао и не може се читати, па је утолико драгоценији цртеж који је објавио проф. Ђ. Бошковић. У натпису се каже:

ЗНАТИ СЕ КОГДА ОБНОВИ ПОПЪ РАД... ЖИВКО СИЮ НА-
НУ... ѡТ СЕГО ѢД М(Е)С(Т)О А ОТ ТОМАНАЦ ДОНЕ.

Данашње село Томанце, са брегом Томанац и Томаначким пољем, налази се два километра северније од Ђураковца, у питомој долини

⁵¹ В. Мошин, *Рукописи из цркве у Дубоком Поток у и из цркве Св. Николе у селу Ђураковцу*, *Старине Косова и Метохије* IV—V (1971) 147—148.

⁵² Г. Елезовић, *Речник* ..., 169.

⁵³ В. Мошин, *Рукописи Пећке патријаршије*, *Старине Косова и Метохије* IV—V (1971) 133.

⁵⁴ Ђ. Бошковић, *Белешке* ..., 290.

⁵⁵ Г. Томовић, *Морфологија* ..., 72, сл. 56.

⁵⁶ Ђ. Бошковић, *нав. дело* ..., 290.

⁵⁷ На истом месту, 290, сл. 17.

Сл. 13. Натписи и потписи дуборезаца у Бураковцу, 1592. год.

Fig. 13. Inscriptions et signatures des graveurs sur bois, à Djurakovac, 1592

реке Истока.⁵⁸ И данас је то село разуђеног облика, због чега се раније вероватно и делило на Горње и Доње Томанце. Међу српским живљем тога села и данас је жива традиција да су њихови преци били врсни мајстори дуборесци и каменоресци, који су радили цркве и украшавали дуборезом црквена врата, иконостасе, кућне таванице и кошеве за жито. У већ помињаном Девичком катастиху, Отоманци се помињу 1761; Отоманце 1777. и 1780. године.⁵⁹ Ова два ђураковачка натписа ваљда су јединствени очувани примери натписа урезиваних у дрвету на архитектонским споменицима у нас. Њихови одливи се чувају у Галерији фресака (инв. бр. 1065 и 1066).

— Надгробни споменик са представом јелена

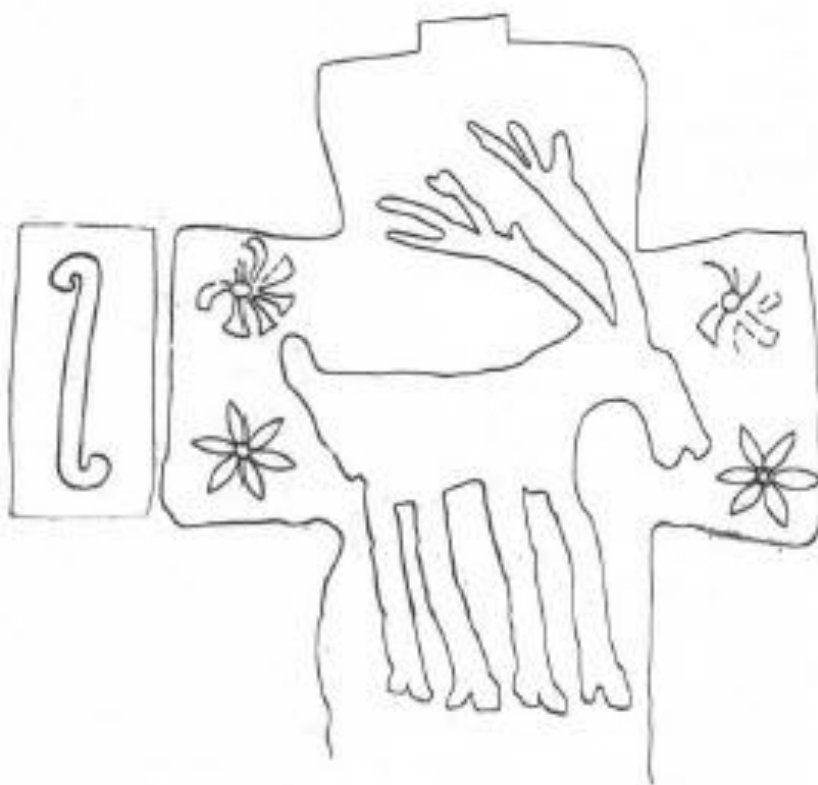
Надгробни споменик од белог камена у облику масивног крстастећка има следеће димензије: висина 86 см, ширина водоравних кракова 77 см, дебљина камена 20 см. Висина бочних кракова крста је 2021 см, а ширина 29 см, док је горњи крак крста широк 40 см. На горњем краку крста одозго је исклесана четворострана испупчена призма, чије су мере 11х6х2 см. Гроб испод споменика није археолошки испитиван, нити је овај споменик

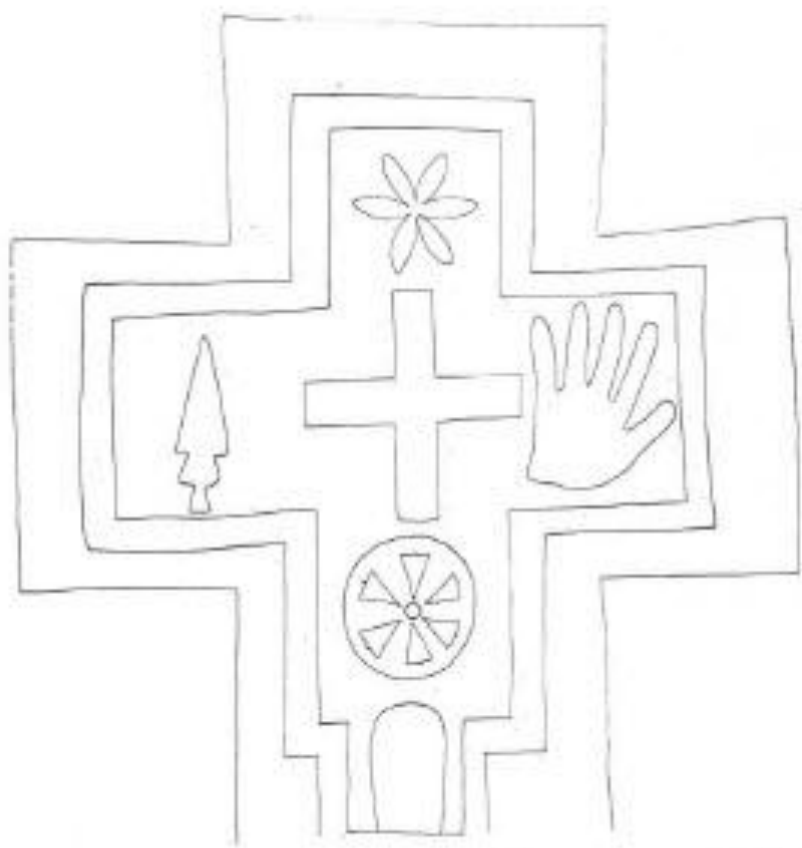
⁵⁸ Војногеографски институт ЈНА, секција Метохија 3, 1:50.000.

⁵⁹ Г. Елезовић, Речник... 43.

Сл. 14. Надгробни споменик у Бураковцу, источна страна

Fig. 14. Monument funéraire de Djurakovac, côté est

Сл. 15. Надгробни споменик у Бураковцу, западна страна
Fig. 15. Monument funéraire de Djurakovac, côté ouest

до сада публикован. (Одлив целог споменика чува се од 1972. у Галерији фресака у Београду, инв. бр. 1093).

На чеоној, источној страни споменика, урезана је рељефна представа јелена и четири розете у водоравним крацима крста (сл. 14). Две горње розете представљају, не много вешто клесани, орнамент „сунца у окретању“. Орнамент је пречника 12 cm и клесан урезивањем у површину. Испод „сунца у окретању“, на обе стране крста су уклесане и две шестокраке геометријске розете истог пречника (12 cm). За разлику од горњих орнамената, латице розета су испупчене. Јелен је представљен у профилу, рељефно клесан целом површином фигуре (око 1 до 1,5 cm истакнут од позадине), витких рогова са 3 и 4 паровима, танких ногу с наглашеним папцима и главе са полуотвореним устима.

На супротној, западној страни је на целој површини најпре исклесан рељефно испупчени крст, који на одстојању од 4—6 cm од ивица прати контуре каменог блокакрста. Крст иде као испупчена трака широка 3 cm и истакнута за 2 cm од позадине. У средњем пољу тог крста поново је издубљен равнокраки крст, чији су краци дебели 3 cm, а удубљени за 2 cm. У свим крацима испупченог крста уклесана је, као орнамент, посебна представа. У горњем је поновљена шестокрака розета, чија су два крака оштећена и отпала. У јужном

бочном пољу рељефно је исклесана лева шака. У северном бочном краку је рељефно представљена троугласта стрела са заперцима. Могуће је да је то и представа бодила троугластог копља. У доњем краку крста поновљена је нешто грубља представа орнамента „сунца у окретању“. Сасвим у дну крста је исклесан, мада веома оштећен, можда део бојне палице, буздована или бојне секире, косијера (сл. 15). На бочним странама; по дебљини водоравних кракова крстаспоменика, поновљена је иста рељефно представљена ознака, по свој прилици, лука стреле (без тетиве). Мање је вероватно да су то можда и представе змија (сл. 14 и сл. 15). Представљени делови хладног оружја, било да су у питању стреле (односно њихови метални врхови — стрелице) или копља (метална бодила) троугластих облика, са ребрима и заперцима, са ђураковачког споменика слични су представама врхова копаља и стрела на нашим средњовековним фрескама у Старом Нагоричану, Дечанима, Грачаници, Леснову, Велућу или Манасији.⁶⁰ И представе лукова на обе бочне стране хоризонталних кракова ђураковачког крста подсећају, иако не најверније, на сличне представе лукова на нашим фрескама у Старом Нагоричану, Грачаници, Пећкој патријаршији, Дечанима, Поганову и Манасији.⁶¹

Слични камени крстовистећци са уклесаним представама јелена надазе се сада у Музеју хрватских старина у Сплиту, а пореклом су из Марасовине код Сплита.⁶² Представа јелена налази се и на споменику деспоту Стефану Лазаревићу у Црквинама код Марковца, који потиче од 19. јула 1427. године.⁶³

Обожаване јелена као свете животиње, односно једног божанства чији је атрибут јелен, може се на основу археолошких споменика и писаних података пратити кроз столећа на територији готово целе Европе и код свих народа све до преисторијске епохе⁶⁴, и то као божанства вегетације и смрти, чија је света животиња јелен. Хришћанство није унело готово никаквих знатнијих промена у тај стари култ. Хришћанска иконографија упоређује јелена с душом: „душа чезне за богом као што

⁶⁰ Г. Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957, 101, 106. 110—111, т. XI сл. 62.

⁶¹ На истом месту, 106; *Војна енциклопедија*, Београд 1973, 154.

⁶² M Wenzel *Ukrasni motivi na steccima*, Sarajevo 1965, т. LXIX, 1, 12.

⁶³ С. Томић — Р. Николић, *Манасија*, Саопштења VI (Београд 1964) 26—31.

⁶⁴ Д. Срејовић, *Јелен у нашим народним обичајима*, Гласник Етнографског музеја XVIII (Београд 1955) 232.

јелен чезне за шумским потоком" (Псалам 42,2). Према средњовековним књигама о животињама, јелен чезне за шумским потоком због тога што има обичај да хвата змије и њима се храни. Због тога је жедан. Повезивање јелена и воде јавља се и пре појаве хришћанства.⁶⁵ И на ђураковачком стећку, на бочним странама, уклесана је представа која се може тумачити или као змија или као лук. На западној, леђној страни споменика у Ђураковцу, уклесана је и представа усамљене леве шаке. Тешко је утврдити шта симболизује рука на надгробним споменицима. Представа шаке је толико стара да допире до људи каменог доба. Људи каменог доба су наводно прислањали шаку, и то углавном леву, дланом уз стену и оивичавали је црвеним окером или мангановим оксидом. У пећини Гаргас (Gargas) у Шпанији, истраживачи су забележили више од стотине таквих цртежа руку.⁶⁶ У античком Риму, рука, и то најчешће у виду бронзане шаке, била је легионарски симбол посвећен боговима Сабазиосу и Јупитеру Долихену. У средњем веку „божја рука" је најчешће приказивана као усамљена шака. Једина два датована стећка са представама шаке јесу из Ниског код Сплита (1460) и из Сланог код Дубровника (1472).⁶⁷ Има мишљења да рука на стећцима може означавати неког ко је убијен.⁶⁸ Представа руку и шака код нас је веома честа на стећцима у Босни и Далмацији.⁶⁹ Представа шаке сачувана је и на стећцима у Румунији, у месту Лерешти.⁷⁰

У Метохији и на Косову, према до сада познатим подацима, овај ђураковачки надгробни камени крстстећак са представама јелена, лука (змије), стреле (копља) и шаке једини је примерак. Он је, поред Данилове надгробне плоче из 1362. године, по хронолошком редоследу други сачуван споменик и свакако потиче из XIV или најкасније XV века. Остаје да претпостављамо да је ђураковачки клесар био или сам веома учен, или је пак радио по упутствима неког ученог теолога, те је оволико хришћанских симболичних представа умео да искаже на једном месту и истом споменику.

Б — НОВОБРДСКА КРИВА РЕКА

1. ВАГАНЕШ — ЦРКВА СВ. БОГОРОДИЦЕ

— Ктиторски натпис Дабижива Дробњака из 1355. године

У селу Ваганешу, недалеко од Косовске Каменице, екипа Покрајинског завода за заштиту споменика културе Косова и Метохије, приликом извођења конзерваторских радова на цркви Св. Богородице, пронашла је 1963, у гомили камења и малтера од срушених зидова

цркве, једну од две плоче (мању) са ктиторским натписом Дабижива, Дробњакова унука, из 1355. године. Мада су оба ктиторска натписа из Ваганешке цркве била објављена још 1902. године⁷¹, у науци се сматрало да је после првог светског рата изгубљен овај краћи натпис, у коме је сачувана и година грађења и живописања цркве, па се тај „податак" провлачио кроз многе научне радове све до наших дана⁷², без обзира што је, својевремено, његово налажење било одмах публиковано.⁷³ Натпис гласи:

† си храмъ с(ве)тне в(огороди)це
сѣзда дабиживъ
з вратомъ си съ храномъ
къ госнѣ
дробн(а)ковъ ѣнѣкъ къ дѣи ц(а)ра
ст(е)ф(а)на в лет. . г . ти. н. стѣ . ѣ . г .

Натпис је уклесан на белој мермерној плочи димензија: 52x35 cm, чије су ивице доста општећене. Слова су различите величине, од 3,5 до 5 cm и поређана у пет редова, за разлику од првог натписа сачуваног и данас на првобитном месту, на зиду изнад улазних врата из припрате у цркву, који је исписан у седам редова, али без уклесане године. После конзерваторских радова и други, наново пронађени, ктиторски натпис узидан је изнад постојећег натписа. Оба натписа садрже готово истоветне податке о Дабиживу, унуку Дробњаковом, који са браћом Богојем и Храмом и родитељима, оцем монахом и мајком Вишњом, подиже храм Св. Богородице у дане цара Степана. Ми овде први пут доносимо аутентичан текст краћег, али и значајнијег натписа у калку и тексту (сл. 16). Он се од првог, дужег натписа, разликује по уклесаној години на крају текста и помињањем само брата Храма као другог ктитора. Између трећег и четвртог реда, на почетку, убачена је, невезано са осталим текстом, и реч „гос(поди)ну"

⁶⁵ M. Wenzel, *нав. дело*, 257.

⁶⁶ A. LeroiGourhan, *Religije prehistorije*, Zagreb 1968, 101.

⁶⁷ M. Wenzel, *нав. дело*, т. LXII, 14 и т. LXXVII, 11.

⁶⁸ D. Sergejevski, *Ludmer*, Sarajevo 1952, 30.

⁶⁹ M. Wenzel, *нав. дело*, 298, 303.

⁷⁰ G. Cantacuzino, *Renseignements nouveaux concernant les tombes de Bogomiles decouvertes in Roumanie et leur rituel funeraire*, Зборник Народног музеја IX—X (Београд 1979) 367, 372.

⁷¹ Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, 105, 106.

⁷² В. Јовановић, *Црква у Ваганешу*, *Старинар IX—X* (1958) 333, Сл. 7—9; Г. Томовић, *Морфологија...* 63.

⁷³ П. Пајкић, *Археолошки и конзерваторски радови на цркви Св. Богородице у Ваганешу*, *Старине Косова и Метохије IV—V* (1971) 426.

а цар Душан овде је ословљен као Стефан, а не Степан, као у дужем натпису. Посебну драж овог натписа чини доста ретко исписивање године и словима бројчане вредности и текстом : *·С·ТН·И·СТЪ·ѧ·Г·* то јест: 6 ти (сућа), 8 ст'; 60, 3 — односно 6863. — 1354/5. год.

Иначе, село Ваганеш у Новобрдској Кривој Реци, 10 km источно од Косовске Каменице, помиње се у дубровачким изворима 30тих година XIV века.⁷⁴ Име села дошло је свакако од старе словенске речи „ваган” (суд, мерица за жито) познате, поред српскохрватског, и у осталим словенским језицима: чешком, руском, украјинском, па и у литванском.⁷⁵

В — СИРИНИЋКА ЖУПА И ПРИЗРЕН

1. ГОРЊА БИТИЊА — ЦРКВА Св. ЂОРЂА

Сиринићка жупа захвата вијугаву речну долину Лепенца, на северним обронцима Шарпланине и њених огранака и врхова Ошљака, Језерских планина, Превалца и Бродске клисуре на истоку. То је једна од најстаријих помињаних средњовековних жупа, у којој је, захваљујући природним условима, било нарочито развијено сточарство. Њен први помен налази се у пергаментном јеванђељу из XIII века, које се чува у Националној библиотеци у Паризу (бр. 25). На њему су сачувана три записа. У једном је непознати књигописац забележио да је писао „у Сиринићких, краљеву лагатору” (гласоноши). У другом да краљ (вероватно Милутин или Дечански) „22. јула узне Табану овце а њега свеза”. У трећем запису забележен је и познати, можда најстарији средњовековни српски стих, поетски вапај о једној од не тако ретких гладних година: „О колика ми је тужица! Проса немамо а за пшеницу не говору”.⁷⁶ Други помен Сиринића потиче из 1331. године. Краљ Стефан Душан даје повељом пиргу манастира Хиландара, поред осталих имања и права, „планину Млечни ИТ”⁷⁷ више Сиринић”.⁷⁸ Већ и ови најстарији записи са поменом географских назива (Млечни Ит, Сиринић) и оваца јасно указују на основну привредну делатност ове жупе: сточарство и његове производе.

У Сиринићкој жупи данас има 15 села. У тим селима било је 17 црквених споменика, који су данас у целини или делимично сачувани.⁷⁹ Од тих споменика три су сачувана у селу Битињи: Св. Ђорђе у Горњој, Св. Теодор Тирон и Св. Димитрије у Доњој Битињи.⁸⁰ У једној од ових трију цркава, а највероватније у цркви Св. Ђорђа, чувало се до 1880. године познато *Призренско јеванђеље*, писано на пергаменту и илустровано са 36 минијатура, настало у XIII веку. Те године га је Народна библиотека откупила од антиквара ХаџиЈор-

дана, који га је нашао „у селу Битина, Сиринићка жупа, Призренска нахија”. Од тада до 6. априла 1941. чувало се у Народној библиотеци у Београду.⁸¹ На несрећу, изгорело је кад и цела Народна библиотека од немачких бомби. Међутим, оно је због своје изузетне научне вредности имало и ту срећу да се за њега заинтересовао познати француски и светски научник византолог руског порекла А. Грабар, који му је посветио две

⁷⁴ М. Динић, *Из Дубровачког архива* I, Зборник за историју, језик и књижевност (Београд 1957) 40.

⁷⁵ *Rječnik JAZU*, св. 85, 502.

⁷⁶ Н. Дучић, *Словенски рукописи у Националној библиотеци у Паризу*, Старине XXI (1889) 123; Б. Сп. Радојичић, *Тужица гладног средњовековног Србина*, Дело I (1955) 97.

⁷⁷ „ИТ”, прасловенска реч од глагола ИТИ, ићи, овде у значењу ПУТ; *Rječnik JAZU* IV, 92.

⁷⁸ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава Средњег века*, Београд 1912, 486.

⁷⁹ *Урошевац и околина*, монографија, Београд 1975, 160—161.

⁸⁰ П. Пајкић, *Цркве у Сиринићкој жупи*, Старине Косова и Метохије IV—V (1971) 355.

⁸¹ Љ. Стојановић, *Каталог рукописних књига Народне библиотеке у Београду* IV (1903), 12, бр. 34 (297); М. Ћоровић-Љубинковић, *Призренско четворојеванђеље*, Старице XIX (Београд 1968) 191.

Сл. 17. Горња Битиња, црква Св. Ђорђа, орнамент и натпис на Стојановој каменој плочи

Fig. 17. Gornja Bitinja, église Saint-Georges. Ornement et inscription de la plaque en pierre de Stojan

Сл. 18. Горња Битиња, црква Св. Ђорђа. Камена плоча у поду цркве

Fig. 18. Gornja Bitinja, église Saint-Georges. Dalle encastrée dans le sol de l'église

ванредне студије и тако га за науку, и поред физичког нестанка, спасао за вечита времена.⁸² Из Битиње је у пожару Народне библиотеке у Београду изгорела и рукописна књига XVI века: *Октоих* 5—8. гласа.⁸³ Мислим да су се обе ове књиге чувале у цркви Св. Ђорђа у Горњој Битињи, из разлога што се до данас у тој цркви сачувало неколико средњовековних рељефно клесаних и орнаментисаних камених плоча, са или без натписа, као и један фресконатпис. Судећи по тој чињеници, црква Св. Ђорђа у Горњој Битињи била је не само најугледнија, него и најстарија. Црква је била у рушевинама до 1920. године, када је нестручно обновљена.⁸⁴

У цркви се налазе ови опоменици:

1. Мермерна орнаментисана плоча са натписом Стојана;
2. Мермерна орнаментисана плоча без натписа;
3. Натпис на плочи часне трпезе;
4. Натпис ктиторке Јелене;
5. Недалеко од цркве, 500 m северозападно, стоји мермерни споменик са натписом о завештању.

— Камена плоча са орнаментом и натписом
стојанс проклаја 8-кло. има у пречнику 90 cm, а орнаментисано поље 65 cm. Текст је исписан ван украсног поља у полукругу, словима величине 5—6 cm. Слова су читка и лепо резана. Натпис је доста загонетан, можда садржи неку тајну, накнадно уклесану поруку, или је, можда, каснији клесар једноставно вежбао своју спретност у клесању слова, пошалицом на рачун неког свог савременика Стојана, коме, ето, и „у калу [блату] проклија", ваљда семе.

Исклесани орнамент, као и материјал, без двоумљења говоре о производима високог квалитета неке мајсторске каменорезачке радионице XIV века. Ван сваке је сумње да је у питању клесарска радионица из оближњег Призрена, позната по својој рашчлањеној производњи камених украса, калитела, стубића розета и натписа, рађених да би се украсили Св. Арханђели и Св. Никола у Призрену, или оставио писани траг у Љевишкој, цркви Вавдења (краља Марка), Мушутитшту, Речану и другде. Орнамент на Стојановој плочи (сл. 17) сличан је орнаменту с кламене плоче пронађене у цркви Св. Николе у селу Љубижди код Призрена, која је свакако првобитно припадала Св. Арханђелима у Призрену, по чијем су је разорењу Љубиждани пренели у своју цркву.⁸⁵ На исти начин је у Љубижду из Арханђела пренета и двојна хоросна икона *Сусрета Јоакима и Ане и Благовести*.⁸⁶ Сматрам да су сељани Горње Битиње у своју цркву из Арханђела такође пренели Стојанову плочу, орнаментисану плочу без натписа, па чак и завештајни камен о коме ће бити речи даље у тексту. На такав начин су у ову цркву доспели и поменуто *Призренско јеванђеље* и *Октоих* из XVI века.

Орнаменат на Стојановој плочи је у извесним деловима дубље резан, чак и до 1,5 cm, из чега се може претпоставити да је плоча била првобитно намењена за познати мозаички под призренских Св. Арханђела. Где је клесар или поручилац црпао узор и инспирацију, није тешко претпоставити ако упоредимо детаље подног мозаика цркве краља Милутина у Хиландару, коме је краљ и познији цар Душан већ поменутом повељом даровао добра и права у Сиринићу. Средњи део орнамента, у коме главни мотив чини „Давидова звезда" испреплетана са троугловима, полукруговима и врховима копаља, подсећа на плоче мозаичког пода Милутинове цркве у Хиландару.⁸⁷ (Одлив Стојанове плоче чува се у Галерији фрссака, инв. бр. 1095),

— Камена плоча са орнаментом без натписа — такође је од белог мермера чврсте структуре.

⁸² А. Grabar: *Recherches sur influences orientales dans l'Art balcanique*, Paris 1928, 57.

⁸³ Љ. Стојановић, *Каталог...* 70, 236 (717).

⁸⁴ П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини*, Београд 1928, 105.

⁸⁵ С. Ненадовић, *Душанова задужбина Св. Арханђели у Призрену*, Београд 1967, сл. 396.

⁸⁶ М. Ивановић, *Љубижданска двојна икона са представама Јоакима и Ане и Благовести*, Зограф 4 (Београд 1972) 19—23.

⁸⁷ С. Ненадовић, *Подни мозаик цркве краља Милутина у Хиландару*, Зборник за ликовне уметности, 3 (Нови Сад 1967) 76, сл. 2 и 3; 82, сл. 8; 84, сл. 2 и 4.

Њен пречник је 63 cm. Орнамент је плиће резан и једним делом је оштећен (сл. 18). Уграђена је у под цркве на месту предвиђеном за амвон. Украсно поље се састоји од два концентрична круга, испуњена са осам двоструких кругова са троуглима у средини. Сређиште чине два кружића, око којих су уклесана два кружна венца лишћа ловорике. Орнамент подсећа на старије византијске украсе, резане у слоновачи.⁸⁸ И ова плоча је свакако донета из призренске каменорезачке и клесарске радионице из XIV века.

— Камена плоча са натписом ктиторке Јелене

Пре сто година, у олтару ове цркве, на часној трпези, постојала је камена плоча са натписом непознате ктиторке Јелене:

Помену, Господи, рабѣ
Божию Јеленѣ коѣ списа сѣ въбразѣ. Богъ да ю
прости.

Данас тог камена са натписом нема ни у олтару ни у цркви.⁸⁹ Да и С. Јастребов није изричито тврдио да је камен са натписом „служио као св. трапеза“, могло би се тумачити да је он побркао тај натпис са оним на фрескомалтеру, који, узгред буди речено, он и не спомиње. Овако остаје да не сумњамо у веродостојност његових података⁹⁰ и да сматрамо да је камен некуда однет.

— Фресконатпис у апсиди цркве. У јужном углу апсиде, на остацима фрескомалтера старије цркве који приликом опразке 1920. нису оштећени, сачуван је натпис у седам редова, у коме се каже да је ктитор фресака непозната „раба Јелена“ (сл. 19). Натпис до сада није публикован. Писан је читким словима величине 3—4 cm, у фрескотехници и гласи:

Помену : Г(оспод)и рабѣ в(о)жию Јеленѣ коѣ :
списа : сѣ въбразѣ в(ог)ъ да ю прости.

Пада у очи

да у речи „обризе“ грешком сликара није исписан полукружни део слова *А*.

— Споменик с натписом о завештању из 1592. године

Недалеко од цркве Св. Ђорђа, неких 500-600 m северозападно уз поток, налази се необичан и јединствен споменик о завештању из 1592. године. Он и данас стоји на мочварној ливади, укспан у земљу и до 50 cm, поред воденице, њиве и шуме, које су, како је то уклесано на камену, завештали непознати Никодим и Пртушин суседној цркви Св. Ђорђа. Димензије споменика су неуобичајено велике. Мерене изнад земље оне износе: 141x98x25 cm. На средини источне стране споменика, у лепом рељефу исклесан је као орнамент крст од четворочлане траке, око кога се у кругу обавијају двочлана трака и „уврћено уже“. У кругу између кракова крста је уклесано осам рељефних, испупчених крупних слова (величине 7 cm) иницијала Христа Победника: *· іс · хс · нн · ка ·*. Крст се на горњим крацима за-

Сл. 19. Горња Битиња, натпис ктиторке Јелене у цркви Св. Ђорђа

Fig. 19. Gornja Bitinja. Inscription de la ktitor Jelena, à l'église Saint Georges.

вршава разлисталим трочланим пупољцима, а на доњем краку степенастим постолем. Све у свему, веома декоративна, симболична представа Голготе, односно Васкресења после смрти, уобичајена и честа на надгробним споменицима. Ово декоративно поље у средишту споменика заузима простор од 78x67 cm и представља дело руку доброг мајстора, чији су наручиоци били естетски образовани људи, који су припадали ужем кругу двора, високог племства или клера. Украсно поље овог споменика донекле је слично орнаменту на парапетној плочи иконостаса цркве Св. Димитрија у Пећкој патријаршији, подигнутој 1316—1324. године.⁹¹ И тамо четворочлана трака образује крст по средини плоче. Разлика је само у тролисним пупољцима, који су тамо

⁸⁸ J. Natanson, *Early christian ivoires*, London 1953.

⁸⁹ П. Пајкић, *Цркве у Сиринићкој жупи...*, 355.

⁹⁰ И. С. Јастребов, *Додатак мојим белешкама из Старе Србије*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 51 (Београд 1882) 57.

⁹¹ А. Дероко, *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 174, сл. 235.

Сл. 20. Горња Битиња, мермерни споменик о завештању
Fig. 20. Gornja Bitinja. Monument en marbre contenant un testament

Сл. 21. Горња Битиња, мермерни споменик о завештању
Fig. 21. Gornja Bitinja. Monument en marbre contenant un testament

усмереми према средини украсног поља, док у Битињи иду ка крајевима крста (сл. 20).

Судећи по високим клесарским и уметничким квалитетима, симболичним значењима орнамената, као и по великим размерама каменог блока, споменик је неоспорно рађен у поменутој призренској радионици за обраду камена из XIV века и био намењен за надгробни споменик некој познатијој историјској личности, и на угледнијем месту но што је мочварна ливада у потоку изнад села Битиње, Да овај камен није, можда, припреман за гробницу Душановог властелина Братослава коју је откопао Р. Грујић са спољне стране цркве Св. Арханђела у Призрену, према гробници цара Душана? Та гробница је била израђена од истог материјала и на исти начин као и царева. У том гробљу је доцније, 1372, сахрањен Страцимир Балшић.⁹² Да ли су се можда, при обради камена појавиле пукотине на горњем углу и преко доњег дела блока, због чега данас споменик делује окрњено, деформисале га и онемогућиле намеравању подухват па се од њега одустало, или су посредни неки други разлози, ми данас не знамо. Али се ипак види да је за садашњу намену спо-

меник секундарно употребљен. Он је, као и друге битињске плоче, овде донесен и на њему је исписан текст правне садржине — завештање које нама непознати житељи Никодим и Пртушин дају цркви Св. Ђорђа. То се да закључити по урезаном натпису око свих страна крста, словима неуједначене величине (4—5 cm) и испретураног и испрекиданог текста, урезаног руком мајстора недовољно вичног и техници и писмености (сл. 21). У натпису стоји: „Сија воденица и ливада и њива црковнаја и шума нова, то помош(т) моја от Господа и Гиоије (Георгија) Никодимо и Пртушин приложи Богу (и) храму св. Гиоије. Аште кто то сахрани (сачува) сија (овај, тај) благословен от Христа и от всас светих и Гиоије мученика. Аште (ако би) кто дрзнет сија (ово) шче преодоју (преотети), проклет от Господа и васих оветих и от слабогах и сакатого. Лета 7160 (1651/2). Натпис у оригиналу тече испретурано с десне и леве стране и испод крста. у укупно 15 редова. Правилно сложен он гласи:

сија водѣница і ливада і нива црѣко(в)наа и шума но-
в(а) т(о) помошѣ моја ѿт господа · Гиѡіе · Никодімо і

⁹² С. Ненадовић. Душанова задужбина... 9.

Прѣтѣшнѣ · прѣложѣ богѣ · храмѣ Гіѡіе. Яцѣ кѣтъ то ·
сѣхрани сѣѣ благосѣвѣнѣ ѡт Хріста і ѡт всѣхъ сѣ(в)ѣт-
(н)хъ і Гіѡіе мѣчѣнника · ацѣ кѣтъ драз(н)ѣт сѣѣ цѣ
прѣдѡю · прѣклѣт ѡт Гос(по)да і всѣхъ сѣ(в)ѣт(н)хъ
и ѡт славогѣхъ і сѣ(а)ка(т)ѡгѣ · вѣ лѣтъ · з · р ·

Сва ранија читања (Јастребов, П. Костић, П. Пајкић) не одговарају оригиналу. Нема у тексту ни Петруша, ни Сулејмановог потока, ни помена Сабора. Све је то до сада тумачено доста произвољно и нетачно. Завршетак текста је занимљив по томе што поред уобичајених средњовековних клетви и претњи, које треба преступника да сустигну од моћника: бога и светитеља патрона, призива и проклетство „слабогах и сакатог”. Реч „слабога” овде означава човека болесног, изнемоглог, онемоћалог од болести и исцрпености.⁹³ Турцизам „сакат” и данас се употребљава за људе кљасте, без руку или ногу, богаље.⁹⁴ Позивање на овакве санкције честа је појава у историјским документима средњег века, а и у народној традицији, од најранијих па до наших дана, и на Истоку и на Западу. Има записа и на предметима намењеним за употребу у свечаним и веселим приликама у којима се каже — „и не заборави убогих”. Такав је случај и на нашој сребрној чаши за вино, из половине XIV века, која се чува у њујоршком Метрополитен музеју.⁹⁵ (Овај битињски споменик одливан је и копија се чува у Галерији фресака, инв. бр. 1096).

Г — ПРИЗРЕН

1. ТУТИЋЕВА ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ — НАТПИС ДРАГОСЛАВА ТУТИЋА И ЊЕГОВЕ ЖЕНЕ БЕЛЕ ИЗ 1331/2. ГОДИНЕ

Црква Св. Николе у Призрену, у Улици Миладина Поповића бр. 3, задужбина Драгослава (у монаштву Николе) Тутића и жене му Беле, по сачуваном натпису на камену, подигнута је 1331/2. године.⁹⁶ Својом апсидом црква излази на главну призренску улицу — чаршију. Године 1962. проглашена је спомеником културе и законом заштићена⁹⁷, а њена конзервација је изведена 1968—1970. године. Извођењу конзерваторских радова претходио је вишегодишњи поступак код власти у Призрену, ради откупа и рушења дућанчића који су заклањали црквицу са три стране. Радећи на том послу, писац ових редова користио је боравак у Приз-

рену и за сакупљање историјских података. Срећном околношћу, у призренској црквици Св. Ђорђа Руновића, међу бројним старим иконама, пронашао је у углу цркве на поду и неколико фрагмената ктиторског натписа Драгослава (Николе) Тутића, за који се у науци знало да постоји, али му се сваки траг изгубио у првим деценијама XX века. О том проналажењу дато је писмено саопштење на Конгресу конзерватора Југославије, одржаном у Приштини 1967. године, као и у публикацији *Косово некад и данас*.⁹⁸ Из стручне литературе

⁹³ Речник српскохрватског књижевног језика V, Нови Сад 1973, 831.

⁹⁴ На истом месту, 612.

⁹⁵ Б. Радојковић, *Сребрна чаша властелина Санка*, Зборник за ликовне уметности 2 (Нови Сад 1966) 53, 56.

⁹⁶ Ј. Радовановић, *Тутићева црква Св. Николе у Призрену*, Београд 1962, 3 (тамо и старија литература).

⁹⁷ *Проблеми заштите и егзистенције споменика културе на Косову и Метохији*, Приштина 1967, 210 (50).

⁹⁸ М. Ивановић, *Црква Св. Николе, задужбина Драгослава и Беле Тутића у Призрену, Проблеми заштите и егзистенције...* 121; *Косово некад и данас*, Београд 1973, 406; Г. Томовић, *Морфологија...* 52 (нап. 89). Фрагменте овог натписа пренео је потписани марта 1968. у Покрајински завод за заштиту споменика у Приштини, пошто је те године требало да отпочну конзерваторски радови на цркви, а у намери да се натпис реконструише, публикује и среди документација о њему. Калкове фрагмената исцртао је именовани и копије одложио у досије цркве Николе Тутића, у Одељењу за документацију приштинског завода. Како је носилац овог посла неочекивано напустио Приштину 1. маја 1968, то је уочи одласка предузео мере да се сви нађени фрагменти овог натписа привремено залију у дрвеном оквиру, како се не би погубили или нестали, рачунајући да ће током године бити позван од приштинског завода да оконча тај посао. Међутим, цртежи фрагмената овог натписа нестали су из приштинског завода и коначно угледали света у кљизи Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, уз нетачну тврдњу да је натпис скинут 1952, позивајући се на рад у коме о томе нема ни једне једине речи (напомена 88). И други њен навод да „после изложбе у Приштини, где је био изложен не може му се ући у траг” (напомена 90) јесте не само нетачан него и увредљив. Натпис није био никада и нигде на изложби. Напротив, он ево већ 10—15 година стоји у ходнику приштинског завода, онако како је привремено заштићен и остављен 1968. године (сл. 22). Прича о начину како је Г. Томовић, и преко кога дошла до цртежа које публикује не позивајући се на аутора цртежа макар и у напомени и обавијајући све у некакав вео административне мистерије, сама је за себе довољна илустрација о нормама које се понекад, ето и у научном раду, практикују. Истину о пореклу цртежа и месту где се сада налазе фрагменти Тутићевог натписа знали су, и знају, а то је поменути аутор могао да утврди без ослањања на посреднике, и у призренском и приштинском заводу.

се зна да је много кућени М. С. Милојевић, у свом познатом *Путопису дела праве старе Србије*, овога пута публикувао Тутићев натпис исписан у редовима онако како га је видео на лицу места.⁹⁹ То нам данас омогућује да на основу новопронађених фрагмената Тутићевог ктиторског натписа (сл. 22), лако и без муке реконструишемо читав натпис који гласи:

[вѣ іме] ѿтца [и светаго дѡуха] азъ ра[вѣ
Христовъ Николаѣ, а зовомъ] ѣ мирѣ
скимъ Драгославъ [ѡутѣиць и с по]
(др)ѡугомъ с[нѣкломъ и потѣица]
свѣкъ се стѣ[орити храмъ светаго Нико]
ліѣ въ пом[ѡиць наю юрево не и]
ма свѣкъ чед[ѣ да кто... име пѣкти дана и]
помина и п[окоупиць землю ѡко]
ло црѣкве ин[ѡ све цю ѣ мон дѣ]
лъ или ви[ноград или коука]
и двѣ чрѣн[ци конъ црѣкве все]
дахъ с(ве)томо[у Николаѣ а съзида]
се си храмъ [въ дни благовѣрнаго]
[кралѣ Стефана д]го а с[ына]
[кралѣ о]вѣрош[а бого]мъ помѡ[а... ваннаго]
[въ] лѣт · з · ѡ · ѣ · индикта · в.

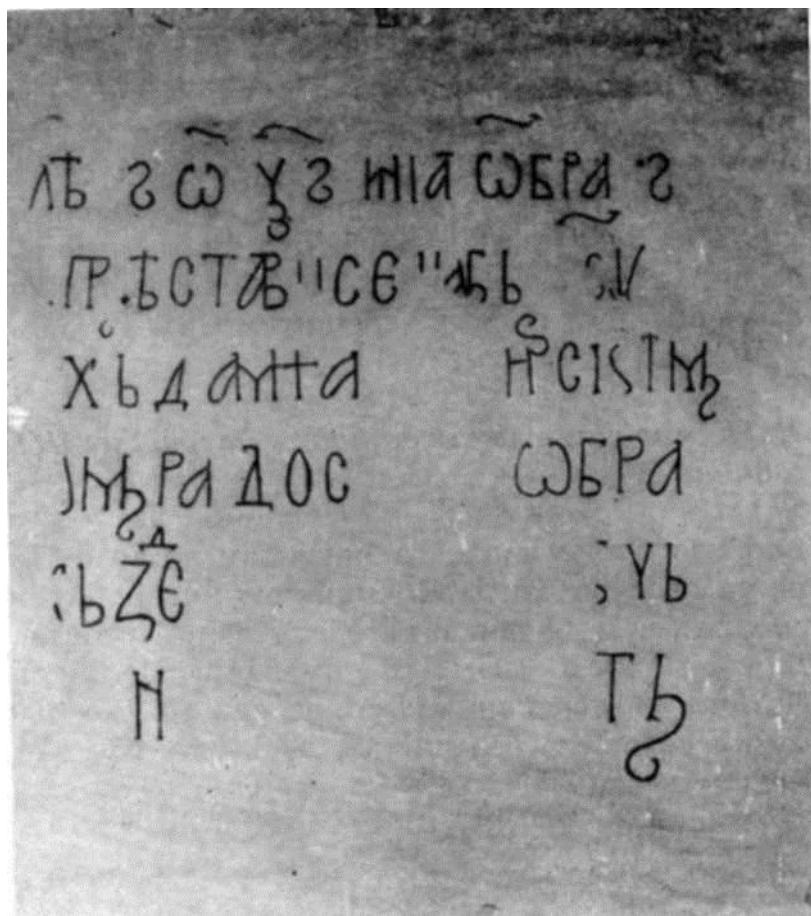
На крају, сматрам да натпис треба, макар и после 15 година, реконструисати и као целину га изложити у матичној цркви, где је припадао и где му је свакако и убудуће место.

— *Натпис Дамјана (Радослава) из 1357. године, сада у Љевишкој*

Надгробна плоча са натписом откривена је 1966. године, приликом извођења заштитних радова на улазној вратници Призренског града — Тврђаве (Каљаје). Натпис је уклесан на каменој плочи од бледожућкастог пешчара, чије су димензије 1,28x0,64 — 0,96x0,28 cm. Плоча је приликом обраде за касније узиђивање у праг улазних врата добрим делом оштећена са двеју бочних страна. Натписно поље је дуго 60, а широко 45 cm. Слова су лепо поређана у 6 редова и читко клесана без већих лигатура. На жалост, средњи део натписа је оштећен накнадно уклесаним удубљењем у које је налегала греда за окретање врата по усправној оси.¹⁰⁰ Натпис гласи:

.. лѣт · з · ѡ · ѣ · индикта · в...
прѣстави се рабъ бож(ин)
(мона)хъ дамна(нъ)... (м)ирѣскимъ
(з ов)омъ радос... ѡбра...
(к)ъ зде чѣкъ
и (памѣ)тъ

У њему је реч о смрти монаха Дамјана, народним именом Радослава Обра(дића?) на дан 6.

Сл. 23. Призрен, натпис Дамјан-Радослава из 1357. год.

Fig. 23. Prizren. Inscription de Damjan-Radoslav de 1357.

октобра 1357. године (сл. 23). Овај натпис чини драгоцен прилог нашем, до сада иначе оскудном и скромном броју очуваних писаних споменика из епиграфске радионице која је у XIV веку развила необично живу делатност у Призрену и околини. Из ње су остали сачувани натписи: казнаца Драгослава из 1315. у Муштушту; Николе и Беле Тутића из 1331/2. у Призрену; непознатог војводе из 1370. у Речанима; младог краља Марка из 1371. у Призрену; Марине Струје из 1371. у Призрену и фрагменти натписа са Св. Арханђела у Призрену.

⁹⁹ М. С. Милојевић, *Путопис...* III, 231.

¹⁰⁰ Надгробну плочу монаха Дамјана открили су радници Покрајинског завода за заштиту споменика културе Косова и Метохије из Приштине Б. Билибајкић и В. Вељковић, а писац ових редова је, у својству руководиоца службе заштите споменика на Косову, организовао затим њено преношење (на магарету, јер приступним путем тада никаква кола нису могла доћи) на даље чување у Богородицу Љевишку, где се и данас налази. О том преношењу и сада постоје исплатна новчана документа у приштинском заводу, која побијају, поред осталог, и извесне публиковане тврдње да је плочу, наводно, пронашао и пренео Завод за урбанизам и заштиту Призрена и његов ондашњи директор Мухамед Шукриу, односно с пролећа 1981. напречац постављени директор Покрајинског музеја револуције, да би убрзо после тога у току познатих косовских нереда, био разрешен дужности (Ул. Г. Томовић, *Морфологија...* 69).

A — НИКШИЋ И ЖУПА

Јуна месеца 1972. године стручна екипа Галерије фресака из Београда, боравећи у Никшићу и његовој жупи, узела је одлив сачуваног натписа Јовице Неимара и неколико цртежа осталих натписа из Никшићког музеја и села Лукова. Сматрамо да ће бити занимљиво за нашу науку да их саопшtimo.¹⁰¹

1. Надгробна плоча војводе Петра, из 1659. године

Део надгробне плоче са натписом војводе Петра сада се налази у Никшићком музеју. Десни део плоче и натписа није сачуван. Преостали део је од белог камена, димензија 54x30 cm. Натпис је исписан у пет редова, читко клесаним словима величине 2—3 cm (сл. 24). Натпис гласи:

ЛО ...
ННО ...
ПЕТРА ВО
НВОДЕ СН ...
ВА ЛЕТ · ̑ · ̑ · ̑ · ̑.

Никшићки војвода Петар је позната историјска личност из половине XVII века. Он се помиње 1649. као „славни Господин војвода Петар Гавриловић от Оногшта”¹⁰² и 1660. године као „војвода Петар Гавриловић”.¹⁰³ Иначе он је синовац и наследник војводе Грдана (Градана), који је 1597. године, заједно са пећким патријархом Јованом, припремао устанак против Турака. Сачувано је њихово писмо римском папи Клименту VIII, у коме су тражили помоћ и предлагали план напада на Турке.¹⁰⁴

Овај делимично сачувани натпис са надгробне плоче војводе Петра биће, свакако, значајан прилог за упознавање ове знамените личности Никшићке жупе и Црне Горе.

2. Надгробни споменик Јовице Неимара, од 23. априла 1627. године

У Никшићком музеју чува се и споменик у облику стећка, паралелопипеда, димензија 120x46x27 cm. На горњој страни, споменик је на средини заобљен у виду полукружног сегмента, чија је основица дуга 17 cm, а у темену висока 5 cm. Површина предње стране споменика искоришћена је за текст и рељефно истакнут крст, чији су усправни краци дуги 78 cm, а попречни 45 cm. Ширина траке рељефног крста је свуда 7 cm, осим на кружним завршенима где је 13 cm. Натпис је уклесан на три стране споменика: чеonoј, горњој боч-

Сл. 24. Никшић, натпис војводе Петра из 1659. год.

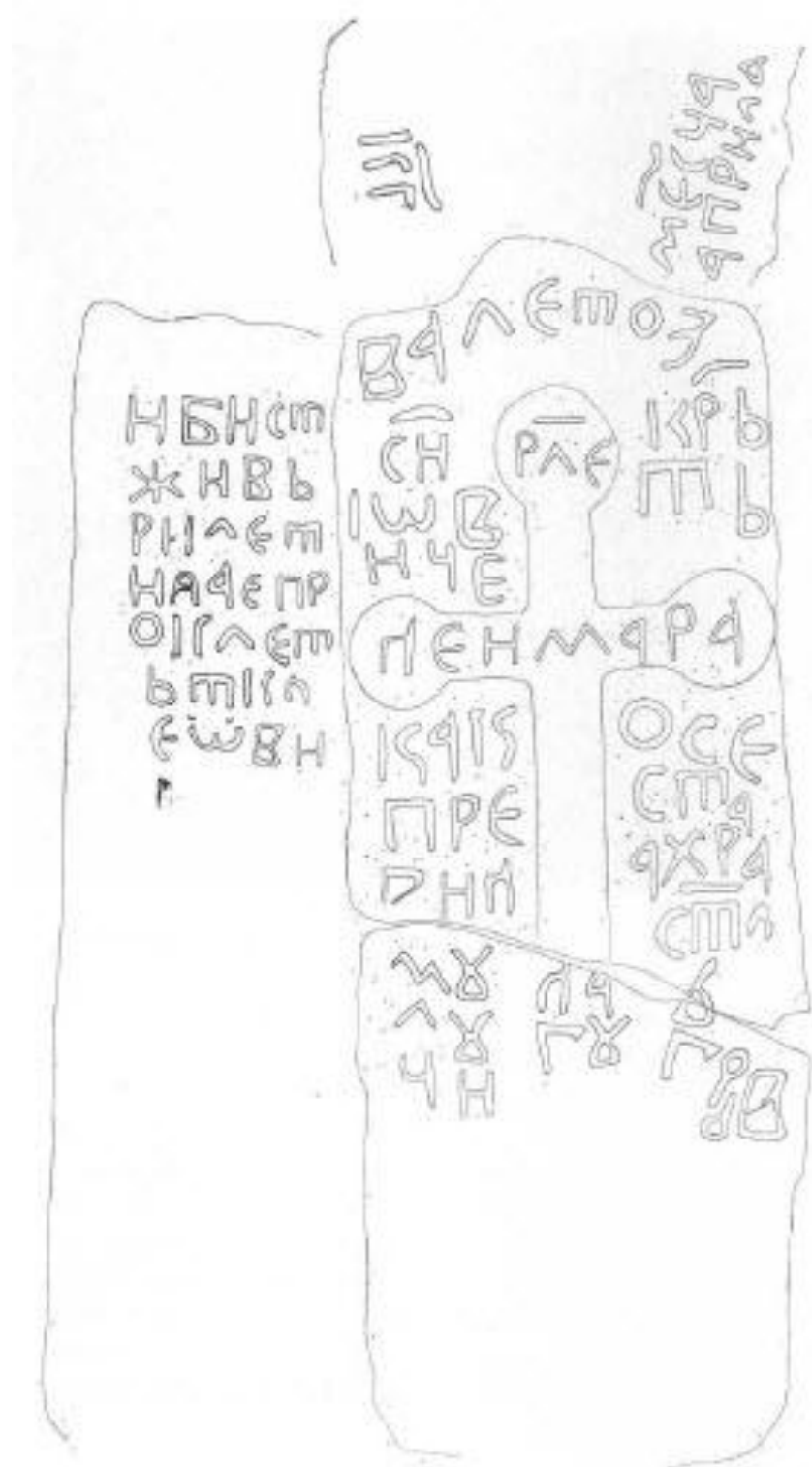
Fig. 24. Nikšić. Inscription du voïvode Petar de 1659

¹⁰¹Предусретљиви музејски стручњаци: М. Вучинић, директор, и његови сарадници љубазно снам омогућили да узмемо одлив и калкове са плоче које се чувају у Никшићком музеју, па им и овом приликом најтоплије захваљујемо.

¹⁰²Казивање старих Требјешана (фототипијско издање), Никшић 1973, 5—6.

¹⁰³Р. Butorac, *Gospa od škrpjela*, 134; П. Шобајић, *Никшић—Оногшт*, Београд 1938, 46.

¹⁰⁴К. Horvat, *Monumenta historica nova historiam Bosnae*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXI (Sarajevo 1909) 56—58; Ј. Томић, *Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуотоку*, Земун 1903; П. Шобајић, *нав. дело*, 45—46.

Сл. 25. Никшић, натпис Јовице Неимара од 23. априла 1627.

Fig. 25. Nikšić, Inscription de Jovica Neimar du 23 avril 1627

ној и јужној бочној страни. На горњој бочној страни су урезани дан и месец (23. април). На предњој чеоној страни је уклесана година и главни део натписа. На јужној, бочној, страни је у 7 редова урезан текст, у коме се казује да је Неимар Јовица живео 108 година и прети проклетством ономе ко упропасти споменик и гроб. Доњи део натписа је доста оштећен и недовољно јасан (сл. 25). Све то чини текст нецеловитим и непрегледним. Мислим да натпис треба читати овим редом:

· кг · (дань) мес(е)ца
априла лето · з · ђ · ђ · ђ · си крѣсть Јовице Неимара,
како се престави (в)а храмѣ (н)а с(к)е(т)а(го) лѣци
[· ·]а [· · ·]а гѣ гр... и вист живѣ · р · н · лет и да е
проклетъ тко е шви мѣ гроб

Сл. 26. Никшић, натпис Радоње, XVI—XVII век
Fig. 26. Inscription de Radonja, XVIe siècle ou le XVIIe

Ко је овај дуговечни старац и неимар Јовица који је живео 108 година и умро 23. априла 1627. године, за сада не знамо.

3. Надгробни крст Радоње, недатиран

У збирци Никшићког музеја налази се и камени надгробни крст с натписом неког Радоње. Споменик је делимично очуван. Рађен је од белог камена, а његове димензије су сада: 50x38 cm. Натпис је доста оштећен и кратак. Исписан је у четири реда (сл. 26). По палеографским особинама спада у збирку натписа из XVI—XVII века. Натпис гласи: ^{си крст радоне д... о...}

4. Натпис са уговором ковача Радоја (Рада, Рае?), XV век, у селу Лукову, Никшићка жупа

Село Луково налази се непуних десетак километара источно од Никшића. Познато је да је Никшић у средњем веку био важна саобраћајна раскрсница. У њему су се укрштали Зетски пут, који је водио у Приморје, и две варијанте пута који је водио у унутрашњост. Једна од њих ишла је кроз Луково, на Морачу, и излазила даље на познати средњовековни рудник Брсково.¹⁰⁵ Ту, у Лукову, поред сеоског гробља, у подножју брега изнад имања Павла и Илије Лазовића, на лазу обраслом травом и ситногорицом, налази се један веома занимљив и редак камени споменик (сл. 27). Камен је већих размера. Цео је зарастао у траву и спопаднут лишајевима, па је без претходних откопавања и чишћења немогуће узети његове тачне мере. Горња површина, која је сада слободна, има димензије: 135x75 cm. На њему је у 7 редова уклесан веома занимљив и редак натпис, у коме је реч о уговору између неког ковача Радоја, Рада или Раје, који „уговори клесати...". Остатак видљивог тек-

¹⁰⁵ Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 66.

ста може се тумачити на више начина, пошто је клесар слова ређао у истом размаку, не одвајајући речи (сл. 28). Натпис се може читати и као „узети“ и као „у Зети Моми...“ (можда је у питању и братство Момишићи у Зети) и даље: (з)де цен(у) к(о)ју; „зошчо ему е куз“ или „што (ње)му (ј)е к уз(ео)“ и слично, на више начина. На крају натписа клесар је урезао крст оивичен „рецама“ на крацима и неколико знакова у виду слова „г“ распоређених око кружића у виду неправилно расутих зрака. Све то скупа можда чини „заштитни“ знак његове радионице. У очекивању да ће овај занимљиви споменик бити у најскорије време откопан, очишћен и публикован, забележимо га као један од ретких, ако не и изузетан примерак уговора исписаног на каменој плочи. Надајмо се да ће убудуће и његово место бити у Никшићком музеју и да ћемо нешто више моћи да кажемо о времену кад је натпис настао и о његовом мајстору. За сада можемо нагађати: није ли то можда ковач Радоје, који „усече и писа“ камену плочу у некрополи стећака у Жакову, недалеко од Никшића, нешто више од 20 km северозападно од Требиња у Попову пољу.¹⁰⁶ Особеност овог натписа је у томе што је то не само један епиграфски, него и редак споменик правне природе уклесан у камену. Наиме, зна се за мноштво средњовековних споменика правне природе писаних на пергаменту и папиру. Зна се и за уговоре мајстора исписане на фрескама, међу којима је свакако најзначајнији онај из Богородице Љевишке у Призрену.¹⁰⁷ Ово би био још један прилог споменицима те врсте.

Чини ми се да су овај Луковски и они Жаковски споменици рад руку истог мајстора. Палеографске особине сва три споменика веома су сличне, ако не и истоветне. То се нарочито види по облицима слова *В*, *Д*, *Ч*. Од наведених слова посебно се подударношћу истичу слова *Д* Луковског и другог Жаковског натписа. Како су оба Жаковска натписа већ датована у XV век¹⁰⁸, то би и овај Луковски натпис, као дело истог мајстора, припадао том времену.

*

* *

Изnoseћи ове историјске податке и уметничке особености и квалитете за неколико до сада

Сл. 27. Луково, место где се налази споменик Радоја ковача

Fig. 27. Lukovo. L'emplacement où se trouve le monument de Radoje le forgeron

непубликованих споменика, као и нова, на аутентичним изворима установљена сазнања о неким раније погрешно или непотпуно публикованим подацима о појединим споменицима из Метохије, Новобрдске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе, и уз то поткрепљене фотографијама или цртежима (калковима) сматрали смо да ће користити многим дисциплинама у нашој науци.*

¹⁰⁶Ć. Truhelka, *Stari hercegovački natpisi*, Glasnik Zemaljskos muzeja u Bosni i Hercegovini III (Sarajevo 1892), 219; Š. Bešlagić, Stećci, Sarajevo 1971, 397; M. Vego, *Zbornik srednjovekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I—IV*, 104, 105.

¹⁰⁷С. Радојчић, *Мајстори старог српског сликарства*, Београд 1955, 19.

¹⁰⁸M. Vego, *нав. дело*, 104 i 105.

* Цртеже по калковима аутора и карту споменика Косова графички обрадила арх. техн. Смиља Крантић.

Contributions relatives aux monuments de la Metohija, de la Novobrdaska Kriva Reka et des joupas (cantons) de Sirinić et de Nikšić

MILAN IVANOVIĆ

Dans cet ouvrage l'auteur fournit des informations d'ordre historique relatives à certains monuments d'art serbe qui se trouvent dans les régions de Metohija, de Novobrdaska Kriva Reka et dans la joupa de Sirinić, en Serbie, ainsi que dans la joupa de Nikšić, au Montenegro; ils s'échelonnent sur une période trois siècles, comprise entre le XIVe et le XVIIe; il s'agit là de connaissances nouvelles, fondées sur des sources authentiques et rectifiant ou complétant certaines informations antérieurement publiées sur les monuments en question. Toutes ces informations sont corroborées par des photographies et par des calques, de sorte qu'elles pourront être utiles non seulement à l'histoire de l'art, mais aussi à d'autres sciences, telles que l'histoire, la paléographie, la linguistique, l'histoire de la littérature, les arts appliqués etc.

Les informations fournies ici concernent les monuments se trouvant dans les régions suivantes:

A. — LA METOHIIJA:

1. Au monastère de la Patriarchie de Peć, résidence des patriarches serbes depuis le XIIIe siècle jusqu'au XVIIIe, on a découvert une dalle funéraire du moine et ecclésiarque Eustate (fig. 1) qui, par ses qualités paléographiques constitue un bel exemple des monuments épigraphiques serbes du XIVe siècle.

2. Le fragment d'une plaque en pierre aux propriétés paléographiques similaires et datant de la même époque est encastrée dans le mur extérieur de l'abside de l'église de la Transfiguration, située dans le village de Budisavci près de Peć (fig. 3 et 4).

3. Dans le village de Veliko Kruševo, près de Peć, a été mise au jour, dans les ruines d'une église du XIVe siècle, une dalle funéraire ornée et contenant une inscription relative à Negoslava, mère des nobles serbes du XIVe siècle, le knez Vojislav et le César Voïhna (fig. 6 et 7). Le texte de cette inscription confirme l'authenticité des faits historiques déjà connus relatifs aux nobles en question et précise la date à laquelle remontent ce monument et cette inscription: il s'agit du milieu du XIVe siècle.

4. Les ruines de l'église Paskalica, situées dans les environs immédiats du village de Paskalija, sur la rive droite du Beli Drim, n'ont pas été explorés jusqu'ici du point de vue archéologique; à en juger par la superficie qu'elles couvrent, il s'agit là d'un monument de dimensions considérables. Les décombres sont d'un diamètre de 25 à 30 m et les traces des fondations nous portent à conclure que l'église était flanquée, ou de clochers, accolés au côté occidental, comme à Studenica Hvostanska, à 30 km au nord de Paskalica, dans la région où le Beli Drim prend sa source, ou bien d'un baptistère comme cela a été établi à Bela Crkva—Požig, village également situé sur les rives du Beli Drim, à 30 km en aval. Les ruines de l'église Paskalica, et les noms du village et de l'église qui ne sont pas d'origine slave, de même que les traditions conservées dans la population de la région et relatives à «une vieille église grecque», nous portent à croire

que c'est là aussi un édifice cultuel byzantin, semblable à ceux que nous venons de mentionner: il s'agit d'une église de la série de celles qui, depuis la source du Beli Drim se succèdent, dans la vallée de cette rivière, à tous les 30 kilomètres, jusqu'à la ville de Prizren.

5. Dans l'église Saint-Pierre-et-Paul, dite Petrovica, qui est située dans le village de Dobra Voda et qui, au Moyen âge portait le nom d'Unjemir, a été découverte une fresque de l'apôtre Pierre et une inscription du XIVe siècle due au moine Stepan (fig. 9, 10, 11). Cette inscription se distingue par ses caractères minutieusement taillés, ce qui en fait un exemplaire presque unique dans l'épigraphie médiévale serbe (fig. 10).

6. Dans le village de Djurakovac, situé près de Peć, a été découvert, contre le côté sud de l'église Saint-Nicolas, un monument funéraire orné comprenant les représentations d'un cerf, d'un arc, d'une flèche ou d'une pique, puis celle d'une main gauche et, enfin, des ornements sous forme de rosettes et de «soleil tournant» (fig. 14 et 15). C'est le seul monument de ce genre connu dans cette région. On considère qu'il date du XVe siècle.

Dans cette même église furent gravées au burin, sur les montants de la porte du narthex, des inscriptions datant de 1592 (fig. 13), ainsi que celles de 1362, dues à Danilo, dont on ne sait rien, mais qui fut peut-être le ktitor de cette église. Ces inscriptions gravées sur la porte du narthex et contenant les noms des rénovateurs et des maîtres représentent, à leur tour, des exemplaires rarement conservés des inscriptions gravées sur bois dans nos monuments architecturaux.

B. LA NOVOBRDSKA KRIVA REKA

7. Dans l'église dédiée à la Présentation de la Vierge au Temple et située dans le village de Vaganesh (environs de Gnjilane, dans la plaine de Kosovo), une inscription datant de 1355 et due au ktitor Dabiživ Drobnjak a été découverte au cours des travaux de conservation de 1963. Cette inscription était connue dans notre science dès avant la Première guerre mondiale (Fig. 16). Entretemps l'église s'est délabrée et comme le toit et les parties supérieures des murs se sont écroulés, l'inscription était ensevelie sous les décombres.

C. LA JOUPA DE SIRINIĆ ET LA VILLE DE PRIZREN

8. L'auteur présente ici plusieurs dalles ornées du Moyen âge, contenant souvent des inscriptions dont une a été peinte à fresque. Elles proviennent toutes de la joupa (canton) de Sirinić, située au sud-est de la ville de Prizren et ceinturée par la chaîne de Šarplanina et par les contreforts de celle-ci. Les dalles ornées (fig. 17 et 18) de l'église Saint-Georges, dans le village de Bitinja étaient originellement destinées à la mosaïque de pavement des Saints-Archanges de Prizren (église construite entre 1348 et 1352). Comme elle fut détruite dans la seconde moitié du XVe siècle après l'arrivée des Turcs dans ces régions, les dalles

furent probablement transportées à l'église Saint-Georges et utilisées une seconde fois. Il en fut de même des vieilles icônes, des livres manuscrits et des chartes des XIIIe et XIVe siècles. Ces objets d'art furent conservés dans les églises des villages environnants. Dans l'église du village de Bitinja fut conservé, par exemple, le Tétraévangile du XIIIe siècle, dit de Prizren, qu' A. Grabar, savant français de renommée mondiale, avait publié avant qu'il fut brûlé, en même temps que toute la Bibliothèque Nationale de Belgrade, dans un incendie allumé par des bombes allemandes, le 6 avril 1941.

Non loin de cette église a été conservé aussi un monument de pierre comportant une belle ornementation et un texte disant que des biens immeubles, situés dans le voisinage, étaient légués à l'église par deux habitants des environs (fig. 20 et 21). Ce monument date également du XIVe siècle; il a été transporté ici, à son tour et, 1592, utilisé pour une seconde fois.

Tous ces monuments en pierre sont les produits des tailleurs de pierres qui travaillaient à Prizren au XIVe siècle et c'est de leurs ateliers que proviennent tous les ornements sculptés et toutes les plaques avec inscriptions, encastrées dans maintes églises qui furent construites au XIVe siècle à Prizren et dans ses environs. Ces pierres ornementées sont pareilles à celles qui se trouvent tant parmi les restes de la mosaïque de pavement des Saints-Archanges à Prizren, que dans la mosaïque de pavement de l'église de Milutin à Chilandar (XIVe siècle). Les modèles plus éloignés dans le temps nous conduisent aux ornements byzantins figurant dans les manuscrits enluminés et sur les objets en ivoire.

L'auteur présente également une inscription de ktitor, exécutée à fresque dans l'abside de Saint-Georges de Gornja Bitinja; elle est due à Jelena, dont on ne connaît que le nom.

9. Dans l'église Saint-Nicolas de Prizren, fondation de Nikola Tutić, construite en 1331, ont été découverts les fragments de l'inscription de ktitor. En exposant dans le détail où et comment ils ont été découverts et en signalant le lieu où ils se trouvent à présent, l'auteur réfute les informations fournies à ce sujet par un autre auteur.

10. Au sujet de l'inscription de Radoslav, dont le nom religieux était Damjan, l'auteur donne des informations qu'il puise dans la dalle funéraire (de celui-ci, datant de 1357 (fig. 23); découverte en 1966 dans la citadelle de Prizren, cette dalle est conservée actuellement dans l'église de la Vierge Ljeviška.

D. LA JOUPA DE NIKŠIĆ

11. L'auteur présente quatre monuments provenant de la jupa de Nikšić; ce sont: le fragment d'une dalle funéraire, gravée en 1659 (fig. 24), où on lit le nom du voïvode Petar; le monument funéraire de Jovica Neimar, taillé dans la forme d'un parallélépipède et contenant une inscription sur la mort de cet architecte-maçon inconnu qui a vécu 108 ans (fig. 25); la croix funéraire de Radonja qui, quoiqu'elle ne soit pas datée, peut être classée, grâce à ses propriétés paléographiques, parmi les inscriptions des XVIe et XVIIe siècles; enfin, l'auteur présente le fragment d'un contrat que le tailleur de pierres Radoje a gravé, probablement au XIVe siècle, dans une dalle longue de 135 cm et large de 75 cm. C'est ainsi que nous est parvenu, quoique fragmentairement, un monument épigraphique qui est à la fois un document juridique, contenant un exemplaire presque unique de contrat gravé dans la pierre et précisant les travaux à effectuer par le tailleur de pierre et les noms de ceux à qui ces travaux étaient destinés.